

Elżbieta Hornowska

**Możliwość wykorzystania
Kwestionariusza Temperamentu
i Charakteru R. C. Cloningera
w obszarze uzależnień od narkotyków**

Raport

Poznań 2003

Spis treści

Wstęp.....	3
1. Psychobiologiczna koncepcja osobowości R. C. Cloningera.....	4
2. Kwestionariusz TCI (<i>Temperament and Character Inventory</i>)	11
3. Opis poszczególnych skal i ich interpretacja.....	15
4. Procedura badania kwestionariuszem TCI.....	35
5. Charakterystyka rozkładu wyników kwestionariusza TCI.....	36
6. Temperament a uzależnienia.....	37
7. Temperamentalny czynnik ryzyka uzależnienia od narkotyków.....	38
Zakończenie.....	48
Bibliografia.....	49
Aneks 1. Kwestionariusz Temperamentu i Charakteru	55
Aneks 2. Wybrane teksty dotyczące wykorzystania kwestionariusza TCI w grupie osób uzależnionych od narkotyków.....	67

Wstęp

Psychobiologiczna koncepcja osobowości, sformułowana przez Cloningera w latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku cieszy się dziś dużym zainteresowaniem. Jej podstawowe założenie o istnieniu genetycznie uwarunkowanej tendencji do podejmowania zachowań eksploracyjnych, prowadzących do unikania kary i dostarczających nagród zyskało – w świetle prowadzonych badań genetycznych – potwierdzenie w postaci danych empirycznych. Choć dane te nie są jednoznaczne, to niewątpliwie dostarczają interesujących informacji na temat genetycznych podstaw cech temperamentu.

Kwestionariusz Temperamentu i Charakteru (*Temperament and Character Inventory* - TCI) jest próbą operacjonalizacji tej koncepcji. Jest to szeroko stosowana metoda zarówno w przypadku osób zdrowych jak i pacjentów psychiatrycznych. Wyniki badań z wykorzystaniem TCI potwierdzają jego predykcyjne możliwości w takich obszarach jak uzależnienia, zaburzenia afektywne, zaburzenia odżywiania czy zaburzenia lękowe.

W raporcie tym przedstawiono możliwość wykorzystania zarówno koncepcji teoretycznej jak i samego narzędzia w obszarze diagnozy uzależnienia od narkotyków. Przedstawiono także dane literaturowe świadczące o trafności takiego wykorzystania.

1. Psychobiologiczna koncepcja osobowości R. C. Cloningera

W opinii wielu badaczy zajmujących się problematyką osobowości, niezależnie od szczegółowych poglądów prezentowanych na temat tego zjawiska, na osobowość składa się kilka wymiarów lub cech, co do których przyjmuje się, że mają one w populacji rozkład normalny. Osobowość definiowana jest najczęściej jako system stałych cech psychicznych i mechanizmów wewnętrznych regulujących zachowanie się człowieka. Jest to system względnie stały, czyli indywidualna konfiguracja cech pozostaje zasadniczo niezmienna (np. Pervin, 2002, s. 69). Stanowi wieloczynnikową strukturę dynamiczną umożliwiającą zachowanie równowagi psychicznej między człowiekiem, a środowiskiem.

Do lat 70 ubiegłego wieku kluczową rolę, w rozwoju osobowości oraz występowaniu różnic indywidualnych, przypisywano środowisku – środowisku rodzinnemu, rodzajowi edukacji, wychowaniu. Słuszność tego twierdzenia podważyły badania genetyczno-behawioralne, które wykazały, że większość cech osobowości wykazuje umiarkowaną odziedziczalność. Badania populacyjne wykazują niezbicie, iż za blisko 40 – 50% wariacji wymiarów osobowości odpowiadają czynniki genetyczne, podczas gdy pozostała część wariacji zdeterminowana jest czynnikami środowiskowymi, pozagenetycznymi, przy pominięciu korelacji oraz interakcji genotypu i środowiska (Plomin i inni, 2001). W ostatnich latach obserwuje się renesans badań genetycznych nad osobowością, spowodowany intensyfikacją badań nad genomem ludzkim oraz wysoką aplikacyjną wartością badań, związaną z ukazywaniem związków pomiędzy osobowością a psychopatologią, poszerzaniem wiedzy o specyficznych genach wykazujących związki z osobowością oraz realną

perspektywą polepszania jakości życia ludzi, będącą efektem wykorzystania uzyskanych wyników badań.

Wyjątkowo szybko rozwijająca się w ostatnich latach biologia molekularna przyniosła wiele atrakcyjnych wyników. Jednym z odkryć budzących ogromne zainteresowanie są dane na temat genetycznego podłoża różnic indywidualnych, a szczególnie dane dotyczące psychobiologicznych podstaw osobowości. Dotychczasowe wyniki badań są bardzo obiecujące – na ich podstawie można np. wyjaśnić obserwowane korelaty biochemiczne i fizjologiczne temperamentu i powiązać je z genetycznym zróżnicowaniem między ludźmi. Co więcej, otrzymane rezultaty pozwalają przyjąć, że to właśnie czynnik genetyczny jest jednym z ważniejszych wyznaczników różnic indywidualnych w zakresie cech temperamentalnych (por. Plomin i in., 2001; Eysenck, 1990; Samochovec i in., 2000).

Jak prognozują Plomin i Caspi (2002, s. 229), metody diagnostyczne oparte na genetyce molekularnej już niedługo staną się standardowym sposobem badania osobowości. I chociaż pierwsze badania, w których wykazano istnienie związków pomiędzy allelami a wymiarami osobowości, pojawiły się niedawno (zostały one zapoczątkowane w roku 1996 badaniami nad powiązaniem pomiędzy markerem DNA dla genu receptora dopaminy (D4) a cechą osobowości określaną jako poszukiwanie nowości – por. Plomin i in., 2001, s. 278; Ebstein i in., 1996), to gwałtowny rozwój metod biologii molekularnej sprawił, że badania nad identyfikowaniem genów związanych z występowaniem określonych cech osobowości rozwijają się bardzo dynamicznie. Dzisiaj hipoteza o genetycznym uwarunkowaniu cech osobowości nie budzi wątpliwości – stawiane pytania dotyczą stopnia, w jakim określone geny odpowiadają za zachowanie.

Jednym z badaczy, który wniósł duży wkład do naszej wiedzy na temat podłoża obserwowanych różnic indywidualnych w zakresie cech temperamentu, jest C. Robert Cloninger, psychiatra z Akademii Medycznej Uniwersytetu Waszyngtona w St. Louis. Jego

badania, koncentrujące się przede wszystkim na wyjaśnianiu związków pomiędzy temperamentem a różnymi aspektami patologii, pozwoliły autorowi na opracowanie ogólniejszego, psychobiologicznego, wielowymiarowego modelu osobowości (Cloninger 1994a, b). Podobnie jak H. Eysenck (por. Eysenck i Eysenck, 1985), Cloninger poszukiwał modelu na tyle ogólnego, by pozwalał uwzględnić czynniki zarówno biologiczne, społeczne, psychologiczne, jak i kulturowe. Jednakże – w odróżnieniu od Eysencka – nie zakładał podobieństwa struktur na poziomie genotypu i fenotypu (co, innymi słowy, oznacza odrzucenie założenia, że czynniki genetyczne i środowiskowe w podobny sposób wpływają na zachowanie).

W swojej koncepcji Cloninger wyraźnie nawiązuje do teorii temperamentu Gray'a. Najcenniejszym wkładem Graya (1987, 1991; za Strelau, 2001) do badań nad temperamentem są jego empirycznie udokumentowane propozycje dotyczące hipotetycznych mechanizmów biologicznych cech temperamentalnych. Gray (ibidem) wyróżnia w mózgu trzy odrębne, hipotetyczne układy sterujące zachowaniem emocjonalnym. Składają się na nie specyficzne struktury i funkcje, będące neurologicznym podłożem trzech wymiarów temperamentu. Każdy z tych wymiarów koresponduje z różnicami indywidualnymi we wrażliwości lub reaktywności jednego z układów emocjonalnych.

Behawioralny układ hamujący (ang. *behavioral inhibition system*, BIS) jest układem „warunkującym wrażliwość na sygnały kary, braku nagrody lub nowości oraz reakcje na te bodźce (hamowanie zachowania, wzrost aktywacji, wyężona uwaga), które to reakcje uznawane są za przejaw lęku” (Strelau, 2001, s. 159). Reaktywność parametrów działania układu BIS (progów, łatwości wzbudzenia, szybkości działania itp.) jest tym czynnikiem, który decyduje o występowaniu różnic indywidualnych w poziomie lęku (Strelau, 2001, s. 160). Podstawową strukturą nauroanatomiczną tego układu jest układ przegrody hipokampa.

Drugi z wyróżnionych przez Graya (1991; za Strelau, 2001) układów regulacji, tak

zwany behawioralny układ aktywacyjny (ang. *behavioural approach system* – BAS), jest prawdopodobnie odpowiedzialny za zachowania wzmacniane pozytywnie, tj. m.in. za takie emocje jak nadzieja czy szczęście (Strelau, 2001, s. 160). Podstawy neuroanatomiczne lokowane są w tym przypadku w zwojach podstawy mózgu, wychodzących ze śródmózgowia, wzajemnie ze sobą współdziałających włóknach dopaminergicznych wstępujących, jądrach wzgórza oraz okolic kory nowej (ibidem).

Trzeci układ sterujący zachowaniem emocjonalnym – układ walki /ucieczki (ang. *fight/flight system* – F/FLS) „odpowiedzialny jest za reakcje na bezwarunkowe bodźce awersyjne. W odpowiedzi na te bodźce człowiek reaguje bezwarunkową obroną agresją lub ucieczką. F/FLS obejmuje trzy podstawowe struktury nerwowe: jądro migdałowe, podwzgórze przyśrodkowe i istotę szarą” (Gray, 1991; za Strelau, 2001, s. 161).

Punktem wyjścia dla psychobiologicznego modelu temperamentu i charakteru w rozumieniu Cloningera były wyniki badań pacjentów psychiatrycznych wskazujące na dwa syndromy: lęk poznawczy (psychiczny) i lęk somatyczny (Cloninger, 1986; Strelau, 2002). Osoby charakteryzujące się lękiem poznawczym antycypują szkodę, rozmyślają z niepokojem, często reagują lękiem społecznym, niepewnością, unikają nowości, powoli odzyskują równowagę po doznanym stresie lub chorobie, mają niską tolerancję na środki pobudzające i na fizjologiczny stres. Z drugiej strony, osoby, które charakteryzuje lęk somatyczny uskarżają się na różnorodne bóle ciała, poszukują nowości, przejawiają zachowania impulsywne i niski próg odporności na środki uspokajające.

U podstaw psychobiologicznego modelu osobowości Cloningera (1994a, 1994b, 1997; też Cloninger, Svrakic i Przybeck, 1993) leży założenie o modulującym wpływie systemu neurotransmitterów, kontrolowanych genetycznie, na ekspresję określonych cech osobowości ludzkiej (Jang, Vernon, Livesley, 2001)¹. Zgodnie z założeniami tego modelu, na

¹ Na marginesie warto dodać, co mocno podkreślają C. R. Cloninger, D. M. Svrakic i T. R. Przybeck

osobowość składają się genetycznie uwarunkowany temperament oraz środowiskowo zdeterminowany charakter.

Biologiczną bazę dla rozwoju cech osobowości stanowi temperament, który rozumieć można, jako indywidualny zestaw reakcji emocjonalnych i umiejętności, przejawianych na bodźce z otaczającego środowiska, uwarunkowany w dużej mierze genetycznie (por. Cloninger, Svrakic i Przybeck, 1993). Indywidualne różnice w temperamencie związane są – zdaniem Cloningera (1994a, b, 1997) – z drobnymi różnicami w budowie i połączeniach w obrębie struktur mózgowych, takich jak jądra migdałowe, podwzgórze, prążkowie i struktury układu limbicznego. Poszczególne wymiary temperamentu związane są także ze zróżnicowaniem funkcjonowania pamięci proceduralnej (De la Rie i in. 1998). Pamięć proceduralna ograniczona jest do prostych, nieświadomych funkcji poznawczych. Odwołuje się do naszego doświadczenia życiowego w zakresie operacyjnego warunkowania nawyków przy użyciu presemantycznych procesów, które kodują konkretne wizualno-przestrzenne informacje oraz stany afektywne (*implicite*).

Spośród wymiarów opisujących temperament, w modelu tym wyróżnia się: **poszukiwanie nowości**, tj. tendencję do aktywnego reagowania na nowe bodźce (PN – ang. *novelty seeking*), **unikanie szkody**, tj. tendencję do hamowania działań w odpowiedzi na bodźce negatywne (US – ang. *harm avoidance*), **uzależnienie od nagrody**, tj. skłonność do podtrzymywania zachowania w odpowiedzi na pozytywne wzmocnienia (ZN – ang. *reward dependence*) oraz **wytrwałość**, tj. zdolność do samodzielnego podtrzymywania danego rodzaju aktywności (W – ang. *persistence*).

W teorii C. R. Cloningera trzy, z czterech wymiarów temperamentu, posiadają precyzyjnie określone biologiczne podłoże: PN, US i ZN. I tak zakłada on, że poszukiwanie

(1993), iż fenotypowe przejawy struktury osobowości mogą różnić się od jej biogenetycznego podłoża, z uwagi na proces interakcji zachodzący pomiędzy genami a wpływami środowiskowymi (por. Strelau, 2002).

nowości (PN) pozostaje w relacji do układu dopaminergicznego; unikanie szkody (US) łączy się z układem serotonergicznym, a uzależnienie od nagrody (ZN) wiąże się z układem noradrenergicznym².

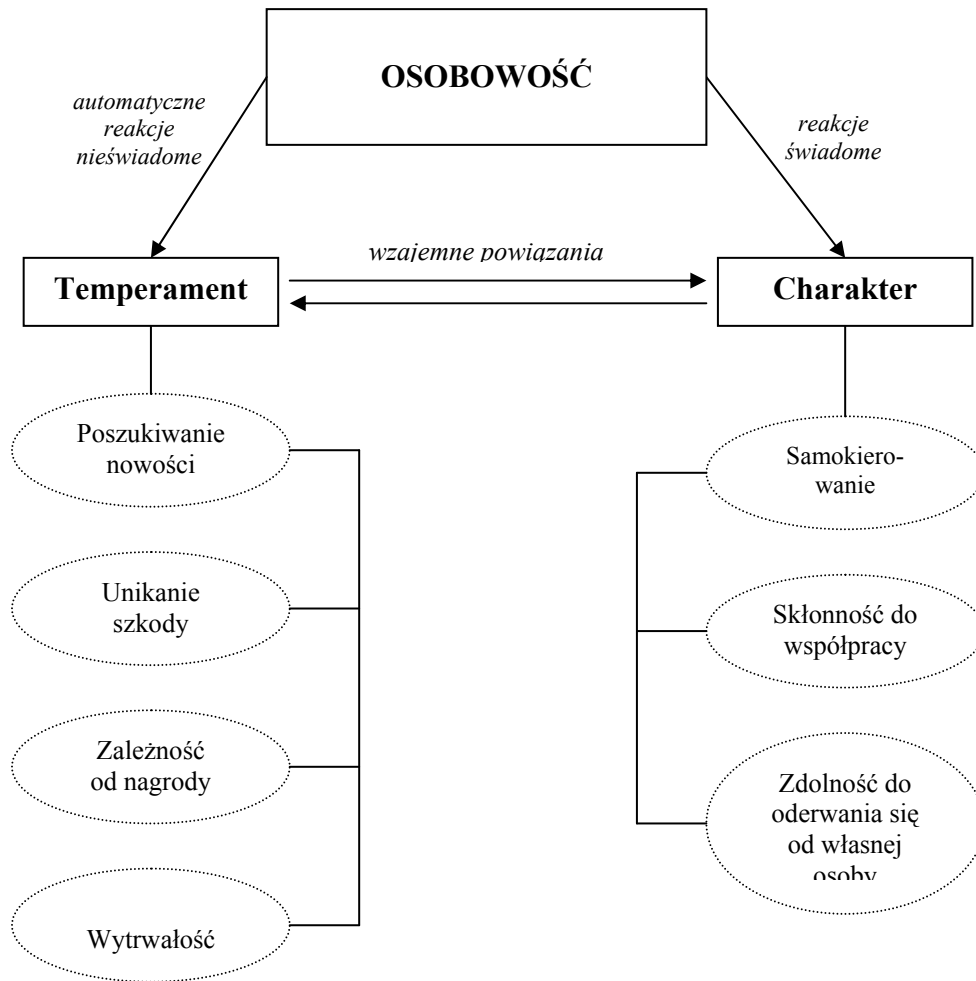
Skoro za indywidualne różnice, na wymiarach temperamentu, odpowiada zróżnicowana aktywność układów dopaminergicznego (poszukiwanie nowości), serotonergicznego (unikanie szkody) i noradrenergicznego (uzależnienie od nagrody), to za indywidualne zróżnicowanie w funkcjonowaniu tych układów odpowiadają z kolei różnice genetyczne. Weryfikacją tej hipotezy zajmują się genetycy zachowania, a badania osadzone m. in. w koncepcji Cloningera rozpoczęły się w 1996 roku. Wtedy to zapoczątkowano badania nad powiązaniem pomiędzy markerem DNA dla genu receptora D4 dopaminy (DRD4) i poszukiwaniem nowości. Nie zagłębiając się zbyt w zawłość genetyki – istnieją dwie „wersje” tego genu. „Krótsze allele (2,3,4 lub 5 powtórzeń) kodują receptory, które są bardziej skuteczne w wiązaniu dopaminy niż receptory kodowane przez dłuższe allele (6,7 lub 8 powtórzeń). Zakłada się, że osoby z dłuższymi powtórzeniami allele DRD4 mają deficyt dopaminy i poszukują nowości, aby zwiększyć uwalnianie dopaminy” (Plomin i in., 2001, s. 278). Wpływ ten jest jednak dość słaby, odpowiada jedynie za około 4% wariacji tej cechy (por. też . Ebstein i in., 1996; Hasselbrock i Hasselbrock, 1992; Rybakowski i in., 2002).

Znane są też badania, w których ustalono związek polimorfizmu genu promotorowego dla transportera serotoniny z takim wymiarem temperamentu, jakim jest unikanie szkody (Kleifield i in., 1994). Z kolei Ebstein i współpracownicy (1997) stwierdzili występowanie

² Idea poszukiwania biologicznego podłoża temperamentu w zróżnicowanym u różnych ludzi poziomie neuroprzekaźników nie jest nowa, a w ciągu ostatnich lat zyskuje coraz szerszą popularność z kilku powodów: 1) bez udziału neuroprzekaźników nie jest możliwe jakiegokolwiek przekaźnictwo między neuronami, 2) substancje te pośredniczą w powstawaniu składnika energetycznego zachowania, 3) wiedząc, jakie neuroprzekaźniki zostały uruchomione można określić, które struktury nerwowe zostały pobudzone, 4) poziom neuroprzekaźników można regulować za pomocą leków, 5) przybliżony poziom neurotransmiterów można łatwo określić badając krew (por. Strelau, 2001, s. 252).

korelacji pomiędzy polimorfizmem genu receptora serotoninowego 5HT-2C z wynikami, jakie uzyskali zdrowi ochotnicy, w skali uzależnienia od nagrody (por. też Samochowiec i in. 2000).

Właściwości osobowości nabywane w trakcie rozwoju ontogenetycznego, czyli cechy jednostki, które podlegają ukształtowaniu w okresie rozwojowym i związane są z postrzeganiem przez jednostkę własnej osoby (własnych celów i wartości), określa się mianem charakteru. Charakter zależy przypuszczalnie od połączeń tworzących się w obrębie hipokampa oraz kory nowej i podlega wpływom świadomych procesów psychologicznych, związanych z uczeniem się oraz wychowaniem (Cloninger, Svrakic i Przybeck, 1993; też Samochowiec i in., 2000). Cloninger wyjaśniając podłoże tworzenia się cech charakteru odwołuje się do pojęcia pamięci deklaratywnej. Pamięć ta związana jest z wolicjonalnym uczeniem się za pomocą wyższych procesów poznawczych. Rejestruje ona wydarzenia i fakty za pomocą słów i abstrakcyjnych symboli, które mają *explicite* znaczenia i są funkcjonalnie ze sobą powiązane. Stanowi ona podstawę kształtowania się charakteru, który kieruje zachowaniem na podstawie wiedzy nabytej w sposób świadomy. Wiedzę tę da się zwerbalizować i przedstawić w postaci pojęć. Do oceny charakteru służą kolejne trzy wymiary prezentowanego modelu osobowości, do których zalicza się: **samokierowanie** (S – ang. *self-directednes*), **skłonność do współpracy** (SW – ang. *cooperativeness*) oraz **auto-transcendencję** (zdolność do oderwania się od własnej osoby; AT – ang. *self-transcendence*) – por. Rys. 1.

Rysunek 1
Temperament and Character Inventory – psychobiologiczny model osobowości
(na podstawie: Anderberg i in. 1999).

2. Kwestionariusz TCI (*Temperament and Character Inventory*)

Kwestionariusz Temperamentu i Charakteru (TCI – *Temperament and Character Inventory*), będący operacjonalizacją psychobiologicznego modelu osobowości Cloningera, jest baterią skal wykorzystywanych do pomiaru różnych wymiarów temperamentu i charakteru (Cloninger i in. 1994). Składa się z 240 twierdzeń, na które osoba badana wybiera jedną z dwóch możliwych odpowiedzi: prawda lub fałsz. Czternaście pozycji tego kwestionariusza nie wchodzi do żadnej ze skal i w intencji twórców metody ma stanowić podstawę do

oszacowania prawdopodobieństwa występowania zaburzeń osobowości u osoby badanej. Tak więc właściwy kwestionariusz składa się z 226 pozycji.

TCI mierzy następujące cztery podstawowe wymiary temperamentu:

- a) **poszukiwanie nowości** (ang. *novelty seeking*) – tendencję do aktywnego reagowania na nowe bodźce,
- b) **unikanie szkody** (ang. *harm avoidance*) – tendencję do hamowania działań w odpowiedzi na bodźce negatywne,
- c) **uzależnienie od nagrody** (ang. *reward dependence*) – skłonność do podtrzymywania zachowania w odpowiedzi na pozytywne wzmocnienia,
- d) **wytrwałość** (ang. *persistence*) – zdolność do samodzielnego podtrzymywania danego rodzaju aktywności,

oraz trzy następujące wymiary charakteru, służące do pomiaru cech osobowości nabywanych w trakcie rozwoju osobniczego (por. Tabela 1):

- e) **samokierowanie** (ang. *self-directedness*) – zdolność człowieka do kontrolowania, regulowania i dostosowania własnego zachowania w celu adaptacji do sytuacji,
- f) **skłonność do współpracy** (ang. *cooperativeness*) – zdolność człowieka do identyfikacji i akceptacji zachowań innych osób,
- g) **auto-transcendencja (zdolność do oderwania się od własnej osoby)** (ang. *self-transcendence*) – poczucie danej osoby, że jest ona częścią wszechświata (wymiar ten związany jest z duchowością).

Pierwotnie, cecha wytrwałości była traktowana jako składnik zależności od nagrody i ujmowana była jako odporność na frustrację i zmęczenie. Jednakże dalsze analizy (zwłaszcza analiza czynnikowa) i badania z wykorzystaniem metod genetyki molekularnej wykazały, że jest to cecha odrębna. W najnowszej wersji, wymiar ten został zatem wyłoniony jako

niezależna cecha. W oznaczeniach skal zachowano jednak terminologię oryginalną i stąd – w przypadku wymiaru zależności od nagrody – brak ciągłości w oznaczeniach.

Aktualna wersja TCI składa się z 7 wymiarów głównych i 24 podwymiarów. Poniżej (por. Tabela 1) przedstawiono krótką charakterystykę poszczególnych wymiarów:

Tabela 1
Czynniki temperamentu i charakteru według R. C. Cloningera
(na podstawie: Cloninger i in. 1994)

Wymiar	Osoby o wysokich wynikach	Osoby o niskich wynikach
TEMPERAMENT		
PN – Poszukiwanie nowości <i>neuroprzekaźnik dopaminy</i>		
PN1 Ciekawość poznawcza	ciekawe, szukające wrażeń, ekscytujące się nowością, entuzjastyczne, o małej tolerancji na monotonię, nowatorskie, niekonwencjonalne	preferujące to, co znane, skłonne do rutyny, o dużej tolerancji na nudę, sztywne, konwencjonalne
PN2 Impulsywność	pobudliwe, spontaniczne, działające pod wpływem impulsu, emocjonalne, szybko podejmujące decyzje, rozkojarzone, nie skoncentrowane	refleksyjne, działające po namyśle, racjonalne, kontrolujące się, trzymające się zasad, skoncentrowane, skupione
PN3 Ekstrawagancja	rozrzutne, szarmanckie, barwne, nieokiełznane, nieoszczędne, ryzykujące	powściągliwe, opanowane, oszczędne, skąpe
PN4 Nieuporządkowanie	porywcze, nieporządne, wybuchowe, podatne na frustracje, niezorganizowane	zorganizowane, zdyscyplinowane, systematyczne, opanowane, odporne na frustracje
US – Unikanie szkody <i>neuroprzekaźnik serotoniny</i>		
US1 Pesymizm	pesymistyczne, zamartwiające się, długo powracające do równowagi po sytuacjach trudnych, rozpamiętujące przykrości	optymistyczne, zrelaksowane, niepohamowane, beztroskie, nonszalanckie, po stresie szybko powracające do równowagi
US2 Lęk przed niepewnością	niepewne, lękliwe, ostrożne, mało aktywne, spokojne	pewne siebie, odważne, aktywne, lubiące ryzyko, łatwo adaptujące się do zmian
US3 Lęk społeczny	skromne, nieśmiałe, wstydlive, zamknięte, zahamowane	otwarte, zaangażowane, aktywne, odważne, rezolutne
US4 Męczliwość i astenia	asteniczne, męczliwe, nieodporne	energiczne, dynamiczne, odporne

Wymiar	Osoby o wysokich wynikach	Osoby o niskich wynikach
ZN – Zależność od nagrody neuroprzebieżnik noradrenaliny		
ZN1 Sentymentalność	wrażliwe, sentymentalne, empatyczne, wyrozumiałe, skore do wzruszeń, okazujące uczucia, ciepłe	praktyczne, niewrażliwe, zdystansowane, chłodne, wycofujące się
ZN3 Przywiązanie	przywiązujące się, dzielące się doświadczeniami, wrażliwe na lekceważenie i odrzucenie	nie przywiązujące się, wyobcowane, niedostępne, obojętne na brak akceptacji
ZN4 Zależność	zależne, lgnące, poszukujące wsparcia, niesamodzielne, wrażliwe na krytykę, uległe	niezależne, samodzielne, samowystarczalne
W – Wytrwałość		
W Wytrwałość	pilne, ciężko pracujące, wytrwale i stanowczo dążące do celu, perfekcyjne, ambitne, niezważające na przeszkody, osiągające sukcesy powyżej możliwości	leniwe, niesolidne, niestałe, wrażliwe na przeszkody, nieambitne, pragmatyczne, osiągające sukcesy poniżej możliwości
CHARAKTER		
S – Samokierowanie		
S1 Odpowiedzialność	odpowiedzialne, wiarygodne, budzące zaufanie, rzetelne, wewnętrzne	nieodpowiedzialne, nie budzące zaufania, zewnętrzne
S2 Celowość postępowania	zdecydowane, zdolne do określania celów, mające długoterminowe plany, zdolne do odraczania gratyfikacji	poszukujące, niepewne, niezdecydowane, niezdolne do odraczania gratyfikacji
S3 Zaradność	zaradne, efektywne, skuteczne, produktywnie, aktywne, kompetentne, pomysłowe, pełne inicjatywy	bezaradne, nieefektywne, pasywne, niekompetentne, bez inicjatywy
S4 Samoakceptacja	pewne siebie, samoświadome, naturalne, akceptujące siebie	Nie akceptujące siebie, nienaturalne, niewierzące w swoje możliwości, walczące ze sobą
S5 Dobre nawyki	zdyscyplinowane, spójne wewnętrznie, niełatwo ulegające pokusom, o silnej woli	mają nawyki niespójne z celami, o słabej woli, ulegające perswazji i pokusom
SW – Skłonność do współpracy		
SW1 Tolerancja	tolerancyjne, przyjazne, zdolne do decentracji	nietolerancyjne, nieprzyjazne, krytyczne wobec odmienności, egocentryczne
SW2 Empatia	empatyczne, współczujące, wrażliwe na potrzeby innych, szanujące innych, rozumiejące	niewrażliwe na uczucia innych, nieempatyczne
SW3 Gotowość do niesienia pomocy	pomagające, wspierające, opiekuńcze, dzielące się, chętnie współpracujące	egocentryczne, samolubne, niechętnie współpracujące
SW4	współczujące, wyrozumiałe,	mściwe, agresywne, chowające

Wymiar	Osoby o wysokich wynikach	Osoby o niskich wynikach
Wyrozumiałość	życzliwe, wybaczące, nie chowające urazy	urazy, nieskore do przebaczenia
SW5 Zintegrowane sumienie	etyczne, sprawiedliwe, szczerze, uczciwe, zasadnicze	niemoralne, manipulujące, interesowne, niesprawiedliwe, stronnicze, oportunistyczne
AT – Auto-transcendencja		
AT1 Kreatywne przekraczanie Ja	kreatywne, oryginalne, tracące poczucie czasu i miejsca	konwencjonalne, prozaiczne, bez wyobraźni, świadome Ja
AT2 Transpersonalna identyfikacja	identyfikujące się ze światem jako całością, odczuwające jedność z nim, ideałści	skoncentrowane na praktycznych celach, własnych celach, racjonalne
AT3 Akceptacja duchowości	mądre, uduchowione, pogodzone ze śmiercią i cierpieniem, wierzące w zjawiska pozazmysłowe	o racjonalnym, naukowym spojrzeniu na świat, nie uznające zjawisk nieracjonalnych

3. Opis poszczególnych skal i ich interpretacja

Poniżej przedstawiono szczegółowy opis wszystkich wymiarów mierzonych kwestionariuszem TCI (na podstawie Cloninger i in., 1994, s. 19-28).

- a) **Poszukiwanie Nowości** – PN (ang. *novelty seeking*) – osoby, które uzyskują wysokie wyniki w skali poszukiwania nowości łatwo tracą panowanie nad sobą, są pobudliwe, poszukujące, ciekawe, entuzjastyczne, pełne życia i wigoru. Szybko się jednak nudzą, są impulsywne i nieuporządkowane i mało wytrwałe. Osoby te chętnie angażują się we wszystko, co nowe i nieznanne. Z drugiej strony mają one tendencję do wpadania w niekontrolowany nastrój, wycofywania się z sytuacji wtedy, gdy ich oczekiwania nie zostaną spełnione. Może to prowadzić do niestabilnych relacji z innymi ludźmi. W przeciwieństwie do nich, osoby, które uzyskują niskie wyniki w skali poszukiwania nowości są postrzegane jako ludzie trudno tracący panowanie nad sobą, mało dociekliwi, mało entuzjastyczni, stoicy, powściągliwi i tolerujący monotonię. Z drugiej strony są oni często charakteryzowani jako osoby systematyczne, uporządkowane i oszczędne.

Na wymiar poszukiwania nowości składają się następujące podwymiary: ciekawość poznawcza (ang. *exploratory excitability*) vs sztywność poznawcza (ang. *stoic rigidity*), impulsywność (ang. *impulsiveness*) vs refleksyjność (ang. *reflection*), ekstrawagancja (ang. *extravagance*) vs powściągliwość (ang. *reserve*) i nieuporządkowanie (ang. *disorderliness*) vs zdyscyplinowanie (ang. *regimentation*).

- Ciekawość Poznawcza (PN1): osoby uzyskujące wysokie wyniki w tej skali lubią odkrywać nieznane miejsca i sytuacje nawet wtedy, gdy większość ludzi uważa to za stratę czasu. Dlatego też często określa się je jako poszukiwaczy wrażeń i przygód. Łatwo ekscytują się nowymi pomysłami i działaniami. Łatwo się nudzą i dlatego unikają monotoni. Ludzie tacy zazwyczaj nie znoszą rutyny i często próbują wprowadzać zmiany. W konsekwencji są czasem uznawani za niekonwencjonalnych bądź nowatorskich. W przeciwieństwie do nich osoby uzyskujące niskie wyniki w tej skali nie mają w ogóle, bądź mają małe zapotrzebowanie na stymulację. Nie czerpią wielkiej satysfakcji z eksploracji i w konsekwencji są zadowolone ze znanych miejsc, ludzi i sytuacji. Niechętnie lub powoli angażują się w nowe idee i działania. Potrzebują zazwyczaj wielu argumentów (w tym często natury praktycznej) aby byli skłonni zmienić sposób postępowania. Ludzie ci określane są czasami jako konwencjonalni. Rzadko się nudzą i dlatego wolą stare „wypróbowane i dobre” metody, nawet jeżeli istnieją nowe i lepsze sposoby zrobienia tego samego.
- Impulsywność (PN2): osoby uzyskujące wysokie wyniki w tej skali to pobudliwi indywidualiści, którzy szybko podejmują decyzje bazując na niekompletnych informacjach i słabo kontrolują swoje odruchy. Zazwyczaj ludzie ci działają pod wpływem impulsu i przeczuć. Dlatego kiedy pojawią się

nieoczekiwane wydarzenia lub informacje, często muszą weryfikować swoje decyzje i opinie. Są często rozkojarzeni i mają niską zdolność do koncentracji uwagi (np. mają trudności ze skupieniem się na czymś przez dłuższy czas). W przeciwieństwie do nich, osoby uzyskujące niskie wyniki w tej skali są określane jako osoby refleksyjne. Rzadko kierują się przypuszczeniami i przeczuciami. Podejmując decyzję lub wypowiadając opinie potrzebują szczegółowych informacji. Osoby takie rzadko łamią zasady. Niełatwo się dekoncentrują i potrafią utrzymać skupioną uwagę przez dłuższy czas.

- Ekstrawagancja (PN3): Osoby uzyskujące wysokie wyniki w skali ekstrawagancji są rozrzutne w wydawaniu pieniędzy, trwonią energię oraz uczucia. Mogą one sprawiać na innych wrażenie osób szarmanckich, barwnych i nieokiełzanych. Wolą na przykład wydawać pieniądze niż je oszczędzać. W konsekwencji trudno jest im oszczędzić pieniądze nawet na specjalne wydatki, takie jak wakacje. Lubią żyć „na krawędzi”, a więc posuwać się naprzód do wyczerpania środków lub do granic możliwości. W przeciwieństwie do nich, osoby uzyskujące niskie wyniki w tej skali są określane jako powściągliwe, opanowane bądź umiarkowane. Osoby takie zazwyczaj nie marnują pieniędzy, energii i uczuć. Ze względu na to, że nie dążą do zdobywania nowych rzeczy mogą sprawiać na innych wrażenie oszczędnych albo wręcz skąpych.
- Nieuporządkowanie (PN4): osoby uzyskujące wysokie wyniki w tej skali wykazują skłonności do porywczosci i bałaganiarstwa. Innymi słowy łatwo tracą panowanie nad sobą. Kiedy nie otrzymają tego, czego chcą i wtedy, kiedy tego chcą, często otwarcie okazują gniew. Zazwyczaj preferują działania nieograniczone surowymi regułami i przepisami. Nie lubią sztywno

ustalonych procedur i zasad. Uciekają od wszystkiego co powoduje frustrację, jest nudne bądź niewygodne fizycznie lub psychologicznie. W przeciwieństwie do nich, osoby uzyskujące niskie wyniki w tej skali są raczej zorganizowane, zdyscyplinowane, metodyczne i systematyczne. Zazwyczaj wolą działać kierując się ścisłymi zasadami i regułami. Niełatwo tracą panowanie nad sobą i rzadko otwarcie okazują gniew.

- b) **Unikanie szkody – US** (ang. *harm avoidance*) – osoby, które uzyskują wysokie wyniki w skali unikania szkody są ostrożne, uważne, bojaźliwe, napięte, lękowe, nerwowe, nieśmiałe, pełne wątpliwości, łatwo zniechęcające się, niepewne i pasywne. Są one pesymistycznie nastawione nawet w tych sytuacjach, w których inni ludzie nie przejmują się. Są one zahamowane i nieśmiałe w większości sytuacji społecznych. Są mało energiczne, odczuwają chroniczne zmęczenie lub też męczą się łatwo. W efekcie osoby te potrzebują więcej wsparcia i zachęty niż większość ludzi i są niezwykle wrażliwe na krytykę i karanie. Dla osób uzyskujących wysokie wyniki w skali unikania szkody charakterystyczne jest to, częściej przewidują możliwe zagrożenie i częściej są zaniepokojone. W efekcie starannie planują swoje postępowanie w tych sytuacjach, w jakich możliwe jest pojawienie się niebezpieczeństwa. Osoby, które uzyskują niskie wyniki na tym wymiarze temperamentu są natomiast beztroskie, zrelaksowane, śmiałe, odważne, opanowane i optymistycznie usposobione. Osoby takie opisywane są jako otwarte, odważne i pewne siebie w większości sytuacji społecznych. Są bardzo energiczne i sprawiają na innych wrażenie dynamicznych, żywych i pełnych wigoru. Charakterystyczne dla osób uzyskujących niskie wyniki w skali unikania szkody jest to, że wykazują pewność siebie w obliczu niebezpieczeństwa i niepewności. Może to jednak prowadzić do nadmiernego optymizmu i niedoceniaenia istniejącego niebezpieczeństwa.

Skala unikania szkody jest wielowymiarową cechą temperamentu wyższego rzędu, składającą się z czterech podwymiarów: pesymizmu (ang. *anticipatory worry*) vs niepohamowany optymizm (ang. *unhibited optimism*), lęku przed niepewnością (ang. *fear of uncertainty*) vs ufność (ang. *confidence*), lęku społecznego (ang. *shyness with strangers*) vs towarzyskość (ang. *gregariousness*) oraz męczliwości i astenii (ang. *fatigability and asthenia*) vs wigor (ang. *vigor*).

- Pesymizm (US1): osoby, które uzyskują wysokie wyniki w tej skali wykazują dwie charakterystyczne tendencje zachowania. Po pierwsze, ludzie ci są zamartwiającymi się pesymistami, którzy wszędzie wypatrują nieszczęścia i niepowodzenia. Tendencja ta jest szczególnie wyraźna w ryzykownych, nieznanych bądź obiektywnie trudnych sytuacjach, jakkolwiek może się ona pojawić również w sytuacjach niegroźnych, nawet w przypadku pojawienia się uspokajających informacji. Po drugie, ludzie ci mają trudności z odzyskaniem równowagi po przykrych wydarzeniach, które długo potem rozpamiętują. W przeciwieństwie do nich ludzie uzyskujący niskie wyniki w tej skali są określanii jako pozytywnie myślący optymiści. Zazwyczaj nie martwią się oni na zapas. Nie mają zahamowań i często są nonszalancy i beztroscy. Szybko też dochodzą do równowagi po traumatycznych przeżyciach.
- Lęk przed niepewnością (US2): osoby, które uzyskują wysokie wyniki na tym podwymiarze nie tolerują niepewności bądź nieznanymi okoliczności, które mogą być potencjalnie niebezpieczne. W nieznanym lub niepewnym sytuacjach często odczuwają napięcie i niepokój, nawet jeżeli tak naprawdę nie ma czym się martwić. W konsekwencji rzadko podejmują jakiegokolwiek ryzyko, niechętnie wprowadzają zmiany do rutynowych czynności i są zwykle spokojne i nieaktywne. W przeciwieństwie do nich osoby z niskimi wynikami

są najczęściej pewne siebie, opanowane i czują się bezpiecznie. Dotyczy to nawet sytuacji, które inni ludzie oceniają jako niesprzyjające lub niebezpieczne. Dlatego wolą one podejmować ryzyko (jak np. szybka jazda samochodem po oblodzonej drodze) niż spędzić kilka godzin spokojnie czy beczynn timer. Ludzie ci łatwo przystosowują się do zmian.

- Lęk społeczny (US3): osoby, które uzyskują wysokie wyniki w tej skali określane są jako skromne i wstydlawe. Ponieważ brakuje im pewności siebie w kontaktach z ludźmi, często aktywnie unikają spotkań z ludźmi, których dobrze nie znają. Niechętnie zawierają znajomości, chyba że czują, że mogą zostać zaakceptowane. Rzadko też angażują się w nieznane sytuacje. W przeciwieństwie do nich, osoby uzyskujące niskie wyniki są określane jako odważne, wychodzące naprzeciw i otwarte. Chętnie angażują się one w działania społeczne i nie mają oporów przed wypowiedaniem własnych opinii. W kontaktach z nieznanymi są otwarte i śmiałe. Często z własnej inicjatywy angażują się w nowe sytuacje.
- Męczliwość i Astenia (US4): osoby uzyskujące wysokie wyniki w tej skali są asteniczne i mają mniej energii od innych. Ponieważ męczą się bardzo szybko często potrzebują drzemki bądź dodatkowego odpoczynku. Wolniej też odzyskują siły po lekkich chorobach albo osłabieniu spowodowanym stresem. Osoby, które uzyskują niskie wyniki są natomiast bardzo energiczne i dynamiczne. Zazwyczaj mogą działać przez dłuższy czas bez potrzeby odpoczynku. Rzadko też trafiają na zadania, które byłyby dla nich zbyt trudne albo zbyt męczące. Po lekkich chorobach lub osłabieniu spowodowanym stresem odzyskują siły szybciej niż większość ludzi.

c) **Zależność od nagrody – ZN** (ang. *reward dependance*) – osoby uzyskujące wysokie wyniki w skali zależności od nagrody są często towarzyskie, czułe, wrażliwe i serdeczne. Są kochające, zdolne do poświęceń i można na nich polegać. Łatwo komunikują się z innymi ludźmi i większość z nich zdecydowanie lubią. Są one też wrażliwe na sygnały społeczne, co ułatwia im nawiązywanie pozytywnych relacji z innymi ludźmi. Z drugiej strony łatwo ulegają poglądom i opiniom innych, co może sprawiać wrażenie, że są nieobiektywne. Osoby uzyskujące niskie wyniki na tym wymiarze są z kolei często postrzegane jako osoby praktyczne, sprytne, zimne i nieczułe społecznie. Są one zadowolone kiedy mogą być same i rzadko inicjują komunikację z innymi ludźmi. Cenią sobie utrzymywanie odpowiedniego dystansu i zazwyczaj mają trudności w znalezieniu wspólnej płaszczyzny z innymi ludźmi. Cechą charakterystyczną osób z niskimi wynikami jest też umiejętność obiektywnej oceny sytuacji i nie uleganie opiniom innych ludzi. Czasami jednak brak wrażliwości w komunikacji społecznej może powodować brak akceptacji ze strony grupy społecznej, do której chciałyby one należeć. Mała wrażliwość na sygnały społeczne może też powodować, że osoby te będą postrzegać zdarzenia z egocentrycznej perspektywy. W odbiorze społecznym może to zostać ocenione jako brak umiejętności rozumienia uczuć innych ludzi.

Zależność od nagrody jest wielowymiarową cechą temperamentu wyższego rzędu, składającą się z trzech następujących podwymiarów: sentymentalności (ang. *sentimentality*) vs niewrażliwość (ang. *insensitivity*), przywiązania (ang. *attachment*) vs oderwanie (ang. *detachment*) i zależności (ang. *dependance*) vs niezależność (ang. *independance*).

- Sentymentalność (ZN1): osoby uzyskujące wysokie wyniki w tej skali są ludźmi sentymentalnymi, współczującymi, wyrozumiałymi, których głęboko poruszają wzruszające apele. W konsekwencji łatwo publicznie

uzewnętrzniają swoje uczucia (np. są bardziej skłonni niż większość ludzi do płaczu na smutnym filmie). Mówią, że silnie doświadczają tych uczuć, które są udziałem innych ludzi. W przeciwieństwie do nich osoby uzyskujące niskie wyniki określane są jako praktyczne, niewrażliwe i zdystansowane. Rzadko poruszają ich wzruszające apele i dlatego sprawiają na innych wrażenie ludzi dziwacznych, chłodnych i trzymających się na uboczu. Ludzie tacy uważają smutne piosenki i filmy za nudne. Ponieważ są mało wrażliwi na uczucia innych ludzi trudno im nawiązywać pozytywne relacje interpersonalne.

- Przywiązanie (ZN3): osoby uzyskujące wysokie wyniki na tym podwymiarze przedkładają zażyłość ponad prywatność. Lubią otwarcie dyskutować ze znajomymi o swoich doświadczeniach i uczuciach i nie uważają, że jest to wyłącznie ich sprawa. Osoby te tworzą serdeczne i trwałe więzi społeczne. Są jednak bardzo wrażliwe na odrzucenie i lekceważenie. W przeciwieństwie do nich osoby uzyskujące niskie wyniki manifestują w większym lub mniejszym stopniu oderwanie i brak zainteresowania stosunkami społecznymi. Przedkładają prywatność ponad zażyłość i dlatego często określane są jako ludzie zachowujący się z rezerwą. Zazwyczaj nie dzielą się one swoimi uczuciami z innymi. Na innych sprawiają raczej wrażenie wyalienowanych, oderwanych, nieprzystępnych „samotników”, obojętnych na odrzucenie i lekceważenie.
- Zależność (ZN4): osoby uzyskujące wysokie wyniki na tym podwymiarze są zależne od wsparcia emocjonalnego i aprobaty innych. Przywiązują dużą wagę do tego, jak traktują ich inni ludzie. Niechętnie samodzielnie podejmują decyzję czy też inicjują działania. Osoby zależne potrzebują wsparcia i opieki, dlatego często zbaczają z obranej drogi po to, by zadowolić innych. W

konsekwencji łatwo je urazić krytykując je bądź nie zgadzając się z nimi. Osoby zależne często pochłonięte są obawą przed tym, że zostaną odrzucone, dlatego też są bardzo wrażliwe na sygnały społeczne i społeczne naciski. W przeciwieństwie do nich osoby uzyskujące niskie wyniki ani aktywnie nie szukają wsparcia emocjonalnego i aprobaty innych ani nie są od nich zależne. Nie są generalnie wrażliwe na naciski społeczne, krytykę bądź ostracyzm. Rzadko ulegają życzeniom innych nawet jeżeli gwarantowałyby to opiekę czy wsparcie emocjonalne. Robią raczej na innych wrażenie osób niezależnych, samowystarczalnych i nieczułych na naciski społeczne.

- d) **Wytrwałość – W** (ang. *persistence*) – w obecnej wersji TCI ten wymiar temperamentu jest reprezentowany przez pojedynczą skalę składającą się z 8 pozycji, która do pewnego stopnia opisuje cztery różne rodzaje zachowań, za pomocą których można wytłumaczyć mechanizm podtrzymywania aktywności. Są to: pozytywna odpowiedź na sygnały zwiastujące spodziewaną nagrodę, zintensyfikowanie pracy w odpowiedzi na sporadycznie stosowane kary oraz podtrzymywanie zachowania w odpowiedzi na pojawianie się nagrody

Osoby uzyskujące wysokie wyniki na tym wymiarze są ludźmi pilnymi, ciężko pracującymi, wytrwałymi i stanowczymi, pomimo frustracji i zmęczenia. W obliczu oczekiwanej nagrody zwiększają zazwyczaj swoje wysiłki. Kiedy trzeba coś zrobić są gotowi zgłosić się na ochotnika i są skłonni zacząć pracę nad każdym przydzielonym im zadaniem. Osoby wytrwale postrzegają frustrację i zmęczenie jako osobiste wyzwanie. Nie poddają się łatwo i kiedy napotykają w swej pracy na krytykę pracują jeszcze ciężiej. Osoby bardzo wytrwale są ambitne, osiągają wyniki powyżej oczekiwań i są skłonne do dużych wyrzeczeń po to, by odnieść sukces. Jest to szczególnie widoczne wtedy, gdy ich praca pozostaje niezauważona. Osoby wysoce wytrwale są perfekcjonistami i posuwają

się dużo dalej niż jest to konieczne by osiągnąć cel. Łatwo też przywiązują się to tego sposobu działania, który zwykle bywał skuteczny. Wysoki poziom wytrwałości może być adaptacyjną strategią behawioralną w sytuacji, w której nagrody pojawiają się sporadycznie, ale warunki działania pozostają niezmiennie. Jednak kiedy warunki nagle się zmieniają, wytrwałość może stać się cechą nieadaptacyjną.

Kiedy warunki uzyskania nagrody są stabilne, to – według danych pochodzących zarówno z samoopisu jak i z wywiadów – osoby mało wytrwałe są spostrzegane jako leniwe, nieaktywne, niesolidne, niestałe i kapryśne. Rzadko intensyfikują one swoje wysiłki nawet w obliczu spodziewanej nagrody. Rzadko też zgłaszają się na ochotnika do prac, których nie muszą wykonać i zazwyczaj powoli rozpoczynają wykonywanie zadania nawet wtedy, gdy jest ono łatwe. Łatwo też rezygnują z pracy, gdy tylko napotykają na zawód, krytykę, przeszkody czy zmęczenie. Ludzie tacy zazwyczaj są usatysfakcjonowani swoimi dotychczasowymi osiągnięciami, rzadko dążą do czegoś większego i lepszego. Często określani są jako osoby o osiągnięciach poniżej ich możliwości, a więc osoby, które najprawdopodobniej mogłyby osiągnąć więcej, ale nie starają się robić nic ponad to co jest konieczne, by przetrwać. Osoby o niskich wynikach na tym podwymiarze to pragmatycy, którzy nie podtrzymują aktywności nawet w obliczu oczekiwanej nagrody. Niski wynik może zatem oznaczać strategię adaptacyjną wtedy, gdy warunki nagle się zmieniają i strategię nieadaptacyjną wtedy, gdy nagrody występują sporadycznie, ale pojawiają się na przestrzeni dłuższego czasu.

- e) **Samokierowanie – S** (ang. *self-directedness*) – osoby, które uzyskują wysokie wyniki na wymiarze samokierowania opisywane są jako dojrzałe, silne, samowystarczalne, odpowiedzialne, godne zaufania, i konstruktywne. Mają one poczucie własnej godności i niezależności. Najbardziej wyróżniającą cechą charakterystyczną takich osób jest to, że są one efektywne, a więc zdolne do dostosowywania swojego zachowania do indywidualnie

wybranych, świadomych celów. Kiedy wymaga się od nich wypełniania poleceń innych ludzi, mogą być one postrzegane jako buntowniczy wicherzyciele, ponieważ kwestionują cele i wartości wyznawane przez liderów. W przeciwieństwie do nich osoby uzyskujące niskie wyniki są uważane za słabe, kruche, zrzucające odpowiedzialność, nieefektywne, nieodpowiedzialne i niesolidne. Przez klinicystów często określane są jako osoby niedojrzałe bądź jako osoby z zaburzeniami osobowości. Wydaje się, że brakuje im wewnętrznej zasady organizacyjnej, która pozwoliłaby im stawiać i konsekwentnie realizować ważne cele życiowe. Odwrotnie, ulegają one licznym, mało ważnym, krótkoterminowym i często wzajemnie wykluczającym się motywom, z których żaden w dłuższej perspektywie nie okazuje się ważny. Można powiedzieć, że zachowanie tych osób jest zdominowane raczej przez reakcje na bodźce i zewnętrzne naciski niż przez ich własne cele i wartości.

Samokierowanie to wielowymiarowa cecha charakteru wyższego rzędu składająca się z następujących podwymiarów: odpowiedzialności (ang. *responsibility*) vs zrzucanie odpowiedzialności (ang. *blaming*), celowości postępowania (ang. *purposefulness*) vs brak ukierunkowanych celów (ang. *lack of goal direction*), zaradności (ang. *resourcefulness*), samoakceptacji (ang. *self-acceptance*) vs borykanie się z samym sobą (ang. *self-striving*) oraz dobrych nawyków (ang. *congruent second nature*).

- Odpowiedzialność (S1): osoby uzyskujące wysokie wyniki w tej skali zazwyczaj same decydują o tym, co chcą robić. Zdają sobie one sprawę z faktu, że ich postawy, zachowania i problemy na ogół odzwierciedlają ich własne wybory. W konsekwencji akceptują one odpowiedzialność za swoje postawy i zachowanie. Ludzie tacy sprawiają na innych wrażenie wiarygodnych i godnych zaufania. Natomiast osoby uzyskujące niskie wyniki mają tendencję do obwiniania innych i do przypisywania zewnętrznym

warunkom odpowiedzialności za to, co im się przydarza. Wydaje im się, że ich postawy, zachowanie i wybory są zdeterminowane oddziaływaniem, na które nie mają wpływu i które jest przeciwne ich woli. W konsekwencji nie przyjmują odpowiedzialności za swoje czyny. Ludzie tacy sprawiają na innych wrażenie niewiarygodnych i nieodpowiedzialnych.

- Celowość postępowania (S2): osoby uzyskujące wysokie wyniki na tym podwymiarze są zazwyczaj opisywane jako osoby zdecydowane, które wiedzą czego chcą. Mają one poczucie sensu własnego życia. Mają też zdolność odrzucania gratyfikacji po to, by osiągnąć wytyczone cele. Ich aktywność jest wyznaczana długoterminowymi celami i wartościami. W przeciwieństwie do nich osoby uzyskujące niskie wyniki na tym podwymiarze usiłują znaleźć kierunek, cel i sens życia. Są niepewne własnych celów i dlatego intensywnie reagują na aktualne okoliczności i aktualne potrzeby. Trudno im też odrzacać gratyfikacje po to, by osiągnąć wytyczone cele.
- Zaradność (S3): osoby uzyskujące wysokie wyniki są zazwyczaj określane jako osoby zaradne i efektywne. Sprawiają na innych wrażenie osób produktywnych, aktywnych, kompetentnych i innowacyjnych, które rzadko nie mają pomysłu na rozwiązanie konkretnych problemów. Osoby te postrzegają trudną sytuację jako wyzwanie bądź możliwość nowego działania. Osoby uzyskujące niskie wyniki natomiast sprawiają na innych wrażenie bezradnych i nieefektywnych. Nie mają one pewności siebie i stąd ich niskie umiejętności rozwiązywania problemów. Kiedy napotykają na przeszkody czują się nieudolne i niekompetentne. Zazwyczaj oczekują od innych pokierowania swoimi sprawami tak, by przybrały one oczekiwany obrót.

- Samoakceptacja (S4): osoby uzyskujące wysokie wyniki na tym podwymiarze określane są jako pewne siebie. Zdają one sobie sprawę ze swoich wad i zalet i – co więcej – akceptują je. Starają się postępować najlepiej jak potrafią. Akceptują swoje psychiczne i fizyczne cechy i czują się z nimi dobrze, chociaż mogą starać się je udoskonalić poprzez konstruktywny trening i wysiłek. W przeciwieństwie do nich osoby uzyskujące niskie wyniki opisywane są jako walczące z sobą. Mają one niskie mniemanie o sobie. Ani nie akceptują ani nie lubią swoich rzeczywistych cech psychicznych i fizycznych. Często udają kogoś innego niż w istocie są, a więc fantazjują o nieograniczonych bogactwach, ważności, pięknie i wiecznej młodości. Kiedy spotykają się z dowodami na to, że jest inaczej poważnie się niepokoją, zamiast konstruktywnie zrewidować własne poglądy.
 - Dobre Nawyki (S5): osoby, które uzyskują tu wysokie wyniki wypracowały system zgodnych wewnętrznie celów, co ułatwia im automatyczne działanie zgodnie z wyznaczonymi długoterminowymi wartościami i celami. Cel ten osiągnęły dzięki samodyscyplinie. Nawyki, będące ich drugą naturą są zazwyczaj silniejsze od chwilowych impulsów. W obliczu pojawiających się pokus mają poczucie, że wiedzą co robić. Osoby, które uzyskują niskie działają niespójne i trudno im konsekwentnie realizować cele uważane za ważne. Ludzie tacy są czasami postrzegani jako osoby przegrywające same z sobą i posiadające słabą wolę. Ich siła woli wydaje się być zbyt słaba by zwalczyć wiele silnych pokus, nawet wtedy gdy wiedzą one, że w konsekwencji będą cierpieć.
- f) **Sklonność do współpracy – SW** (ang. *cooperativeness*) – osoby uzyskujące wysokie wyniki na tym wymiarze określane są jako empatyczne, tolerancyjne, współczujące,

udzielające wsparcia i sprawiedliwe. Osoby te cieszą się tym, że mogą służyć innym i starają się tak bardzo jak tylko potrafią współpracować z innymi ludźmi. Rozumieją i respektują potrzeby innych. Ta umiejętność jest ważna w pracy zespołowej i pozwala na podtrzymywanie harmonijnych i zrównoważonych relacji interpersonalnych. Natomiast osoby uzyskujące niskie wyniki opisywane są najczęściej jako zaabsorbowane sobą, nietolerancyjne, krytycznie usposobione i nie pomagające. Ludzie tacy przede wszystkim zajmują się sobą. W konsekwencji nie biorą pod uwagę praw i uczuć innych ludzi. Niski poziom skłonności do współpracy jest charakterystyczny dla wielu osób preferujących samotność.

Skłonność do współpracy to wielowymiarowa cecha charakteru wyższego rzędu, która składa się z następujących pięciu podwymiarów: akceptacji społecznej (ang. *social acceptance*) vs nietolerancja społeczna (ang. *social intolerance*), empatii (ang. *empathy*) vs brak społecznego nastawienia (ang. *social disinterest*), gotowości do niesienia pomocy (ang. *helpfulness*) vs brak gotowości do niesienia pomocy (ang. *unhelpfulness*), wyrozumiałości (ang. *compassion*) vs mściwość (ang. *revengefulness*) i zintegrowanego sumienia (ang. *integrated conscience*).

- Akceptacja społeczna (SW1): osoby, które uzyskują wysokie wyniki są określane jako tolerancyjne i przyjacielskie. Akceptują innych takimi jacy są; akceptują nawet osoby o bardzo odmiennych zachowaniach, etyce, opiniach, wartościach czy wyglądzie. Osoby uzyskujące niskie wyniki określane są jako nietolerancyjne i nieprzyjazne. Nie mają zwykle cierpliwości do innych ludzi i krytykują innych – a szczególnie tych, którzy mają odmienne cele i wartości. „Zrobiłem to po swojemu” to popularne powiedzenie wśród tak egocentrycznie nastawionych osób.

- Empatia (SW2): osoby, które uzyskują wysokie wyniki starają się zazwyczaj przyjąć perspektywę drugiej osoby. Są bardzo wrażliwe na uczucia innych ludzi. Traktują innych z godnością i szacunkiem. Często nie kierują się własnym osądem, by móc lepiej zrozumieć to, czego doświadczają inni ludzie. W przeciwieństwie do nich, osoby uzyskujące niskie wyniki określane są jako niewrażliwe. Nie wydają się zbyt zainteresowane uczuciami innych. Są raczej niezdolne do dzielenia wzruszeń, cierpień czy niedoli innych ludzi, albo przynajmniej nie są skłonne respektować celów i wartości innych.
- Gotowość do niesienia pomocy (SW3): Osoby uzyskujące wysokie wyniki określane są jako chętne do pomocy, udzielające wsparcia czy zachęcające do działania. Ludziom takim sprawia przyjemność służyć innym pomocą. Często dzielą się swoimi umiejętnościami i wiedzą z pożytkiem dla wszystkich. Lubią pracować jako część zespołu, przedkładając to nad samodzielną pracę. W przeciwieństwie do nich osoby uzyskujące niskie wyniki określane są jako egocentryczne, egotyczne i samolubne. Ludzie tacy nie zwracają uwagi na innych i zazwyczaj troszczą się tylko o siebie nawet wtedy, kiedy pracują w zespole. Wolą pracować sami albo sami decydować o tym, co będą robić.
- Wyrozumiałość (SW4): osoby uzyskujące wysokie wyniki w tej skali określane są jako współczujące, wyrozumiałe, miłosierne i życzliwe. Zemsta nie sprawia im przyjemności i zazwyczaj nie starają się wyrównywać rachunków, kiedy ktoś potraktuje ich źle. Starają się raczej aktywnie wykorzystać zniewagi lub złe traktowanie tak, by stało się to konstruktywne dla związków interpersonalnych. W przeciwieństwie do nich osobom, które uzyskują niskie wyniki zemsta sprawia przyjemność. Ich mściwy triumf może

być jawny bądź zamaskowany. Może przybrać postać zachowań aktywnych (fizyczne, emocjonalne lub finansowe ranienie innych) bądź biernych (długie chowanie urazy, celowe zapominanie czy zwlekanie z podjęciem niezbędnych działań).

- Zintegrowane sumienie (SW5): osoby, które uzyskują wysokie wyniki określone są jako osoby uczciwe i szczerze, traktujące innych w konsekwentnie sprawiedliwy sposób. Posiadają one mocne zasady moralne i mają wiele skrupułów zarówno w relacjach zawodowych jak i społecznych. W przeciwieństwie do nich osoby uzyskujące niskie wyniki określone są jako oportunistyczne. Osoby te mogą zrobić wszystko by osiągnąć wytyczone cele – o ile tylko ewentualne kłopoty nie pojawia się natychmiast. Ludzie tacy traktują innych niesprawiedliwie, w stronniczy i egoistyczny sposób. Dlatego też są często określani jako manipulanci bądź oszuści.

g) **Auto-transcendencja (zdolność do oderwania się od własnej osoby)** – AT (ang. *self-transcendence*): osoby zdolne do oderwania się od własnej osoby określone są jako konsekwentnie bezpretensjonalne, spełnione, cierpliwe, kreatywne, nieegoistyczne i natchnione. W społeczeństwach Wschodu ludzie tacy określani są jako światli i mądrzy, podczas gdy w społeczeństwach Zachodu te same cechy mogą być uznawane za naiwność. Osoby te dobrze tolerują dwuznaczność i niepewność. Cieszą się tym, co robią i nie jest im do tego potrzebna wiedza o wynikach tych działań. Ich zdaniem świat toczy się właściwą drogą. Mają też poczucie, że rozumieją prawdziwy cel życia. Na innych ludziach wywierają wrażenie pokornych i skromnych oraz takich, które potrafią zaakceptować porażkę nawet wtedy, gdy w osiągnięciu celu włożyły bardzo dużo wysiłku. Osoby uzyskujące wysokie wyniki mogą w społeczeństwach Zachodu być krytykowane za naiwność, mistyczne myślenie i subiektywny idealizm, kolidujący

najczęściej z umiejętnością zdobywania bogactw materialnych i władzy. Natomiast osoby uzyskujące niskie wyniki na tym wymiarze są dumne, niecierpliwe, o małej wyobraźni, samoświadome, nastawione materialistyczne i nie doceniające sztuki. Nie tolerują dwuznaczności, niepewności i niespodzianek. Dążą za to do uzyskania większej kontroli nad niemal wszystkim. Osoby uzyskujące niskie wyniki mogą też sprawiać na innych wrażenie pretensjonalnych, nie potrafiących czuć satysfakcji z tego, co posiadają. Z drugiej strony osoby są to osoby często podziwiane w społeczeństwach Zachodu za ich racjonalną, naukową obiektywność i sukcesy materialne. Mają one jednak w konsekwencji trudności ze spokojną akceptacją cierpienia i śmierci, co szczególnie w miarę starzenia się, powoduje trudności w przystosowaniu.

Podobnie jak inne wymiary charakteru również auto-transcendencja jest wielowymiarową cechą wyższego rzędu, na którą składają się trzy podwymiary: kreatywne przekraczanie „ja” (ang. *self-forgetfulness*) vs świadomość „ja” (ang. *self-conscious experience*), transpersonalna identyfikacja (ang. *transpersonal identification*) vs izolacja personalna (ang. *self-isolation*) i akceptacja duchowości (ang. *spiritual acceptance*) vs racjonalny materializm (ang. *rational materialism*).

- Kreatywne przekraczanie „ja” (AT1): osoby uzyskujące wysokie wyniki mają tendencje do przekraczania granic zakreślonych przez „ja” wtedy, kiedy są głęboko zaangażowane w jakiś związek albo wtedy, kiedy koncentrują się na tym co robią. W konsekwencji mają one skłonność do zapominania na chwilę gdzie się znajdują i tracenia poczucia przemijania czasu. Z tej przyczyny bywają też postrzegane jako osoby „z innego świata”, bądź jako „nieobecne duchem”. Takie głębokie zaangażowanie jest charakterystyczne dla „stanów przepływu”, „szczytowych doświadczeń” czy stanów głębokiej medytacji. Osoby te często określane są jako kreatywne i oryginalne. W przeciwieństwie

do nich osoby uzyskujące niskie wyniki charakteryzują się tendencją do utrzymywania świadomości swojej indywidualności (zarówno kiedy pozostają w związku, jak gdy koncentrują się na wykonywanej pracy). Rzadko czują się głęboko poruszone sztuką lub pięknem, dlatego zwykle są spostrzegane przez innych jako konwencjonalne, prozaiczne czy bez wyobraźni.

- Transpersonalna identyfikacja (AT2): osoby uzyskujące wysokie wyniki doświadczają silnego związku z naturą i wszechświatem jako integralną całością, włączając w to zarówno otoczenie jak i ludzi. Często twierdzą, że wszystko zdaje się być częścią jednego żyjącego organizmu. Osoby takie by zapobiec wojnom, nędzy albo niesprawiedliwości są skłonne do dużych wyrzeczeń. Z powodu swojej identyfikacji z naturą starają się chronić środowisko naturalne. W konsekwencji mogą być przez niektórych postrzegane jako niezrozumiałe myślący idealiści. W przeciwieństwie do nich osoby uzyskujące niskie wyniki rzadko doświadczają silnego związku z naturą bądź z innymi ludźmi. Są to raczej indywidualiści, którzy nie czują się bezpośrednio ani pośrednio odpowiedzialni za to, co dzieje się z innymi ludźmi bądź z całą resztą świata. Dlatego też rzadko będą oni skłonni do ponoszenia jakichkolwiek wyrzeczeń by uczynić świat lepszym, chyba, że mogą osiągnąć przez to jakieś praktyczne korzyści. Osoby tego pokroju postrzegają naturę nie jako całość, której są integralną częścią, ale jako zewnętrzny obiekt, który można traktować instrumentalnie.
- Akceptacja duchowości (AT3): osoby, które uzyskują wysokie wyniki często wierzą w cuda, doświadczenia pozazmysłowe i inne zjawiska takie, jak telepatia czy „szósty zmysł”. Są one określane jako osoby skłonne do myślenia magicznego. Dzięki wierze w duchowe połączenie z Bogiem potrafią

godzić się z cierpieniem a nawet ze śmiercią. W przeciwieństwie do nich osoby uzyskujące niskie wyniki uznają jedynie materializm i obiektywny empiryzm. Osoby takie nie są zwykle skłonne do akceptacji zjawisk, których nie można wytłumaczyć naukowo. Staje się to wadą w takich sytuacjach, w których nie ma pełnej kontroli nad zjawiskami, albo w których możliwości oceny za pomocą racjonalnych i obiektywnych środków są ograniczone.

Badania za pomocą kwestionariusza TCI populacji ludzi zdrowych wykazały, że poszczególne osoby można trafnie scharakteryzować za pośrednictwem siedmiu głównych, niezależnych od siebie wymiarów (Cloninger, 1997). Badania te potwierdziły również, że mierzone przez TCI cztery czynniki temperamentalne są homogeniczne genetycznie i wzajemnie niezależne w odróżnieniu od konkurencyjnych modeli osobowości – tam bowiem wykazano, że niektóre czynniki temperamentalne są genetycznie heterogeniczne (Cloninger 1994a, b, 1997). W badaniach dotyczących różnic pomiędzy mężczyznami a kobietami stwierdzono, że mężczyźni uzyskują wyższe wyniki w skalach oceniających poszukiwanie nowości i niższe wyniki w skalach unikania szkody, zdolności do współpracy oraz w skalach uzależnienia od nagrody (Brown i in., 1992).

W licznych badaniach donoszono o użyteczności TCI oraz jego wcześniejszej wersji, tzw. Trójwymiarowego Kwestionariusza Osobowości (*Tridimensional Personality Questionnaire* – TPQ), w określaniu podatności na wystąpienie zaburzeń psychicznych takich, jak zaburzenia związane z nadużywaniem substancji psychoaktywnych (Hasselbrock i Hasselbrock, 1992), choroby afektywne (Hansenne i in., 1999), jak również o możliwości wykorzystania kwestionariusza TCI do różnicowania zaburzeń osobowości (np. Svrakic i inni 1993). Badacze ci stwierdzili, że niskie wyniki w skalach samokierowania (S) oraz zdolności do współpracy (SW) charakteryzują wszystkie zaburzenia osobowości, zaś poszczególne

zaburzenia osobowości klasyfikowane według DSM-III-R mają unikalny profil wyników w siedmioczynnikowym kwestionariuszu TCI (Pogue i in., 1998; Downey i in., 1996).

Największa liczba prac badawczych z wykorzystaniem psychobiologicznego modelu osobowości Cloningera i kwestionariusza TCI dotyczy związku pomiędzy wymiarem poszukiwanie nowości (PN) a wczesnym początkiem uzależnienia od alkoholu. Na podstawie wcześniejszych badań Cloninger (1987) wyróżnił dwa typy alkoholizmu: I i II. Zgodnie z tą typologią typ I – uwarunkowany środowiskowo – charakteryzuje się późnym wiekiem choroby, rzadkim występowaniem alkoholizmu w rodzinie oraz większym nasileniem zaburzeń psychicznych, a typ II – dziedziczeniem podatności na zachorowanie, wczesnym wiekiem zachorowania i wysokim poziomem poszukiwania nowości (Habrat, 1992). Analogiczną typologię osób uzależnionych od alkoholu otrzymano również w badaniach populacji polskiej (Hauser i Zakrzewska, 1996).

Inni autorzy donosili o korelacji pomiędzy wysoką punktacją w skali PN a nadużywaniem innych niż alkohol substancji psychoaktywnych (Downey i in., 1996). W kilku badaniach wskazywano także na związek wymiaru PN z rozwojem zaburzeń osobowości typu antyspołecznego (Hasselbrock i Hasselbrock 1992; Tremblay i in., 1994). Z kolei Kleifeld i współpracownicy (1994) wykazali, że pacjentki z zaburzeniami jedzenia osiągają znacząco wyższe od kobiet z grupy kontrolnej wyniki na skali unikania szkody (US), natomiast pacjentki z bulimią wykazywały wyższą punktację w skali poszukiwanie nowości (PN) niż osoby z grupy kontrolnej. Te ostatnie zaś osiągały w tej skali wyniki znacząco wyższe od chorych na jadłowstręt psychiczny. W populacji osób z zaburzeniami lękowymi i wśród osób z depresją (Brown i in., 1992; Hansenne i in., 1999) stwierdzono natomiast w skali unikania szkody wyższe wyniki grupach badawczych niż u osób zdrowych. Co ciekawe, liczba punktów uzyskanych w tej skali przez osoby chore zmniejszała się wraz z poprawą ich stanu zdrowia (*ibidem*).

Przedstawione powyżej kierunki i wyniki badań uzasadniają postawienie pytania o możliwość wykorzystania kwestionariusza TCI w badaniach nad biologicznymi uwarunkowaniami cech osobowości, a także w rozpoznawaniu zaburzeń osobowości. Kwestionariusz TCI w odniesieniu do populacji polskiej może stanowić użyteczne narzędzie psychometryczne do badań dotyczących biologicznych uwarunkowań cech osobowości oraz związków pomiędzy wymiarami osobowości a podatnością na zachorowanie, jak również wynikami leczenia i rokowaniem w różnych zaburzeniach psychicznych oraz podatnością na uzależnienia (szczególnie od alkoholu i narkotyków).

4. Procedura badania kwestionariuszem TCI

Kwestionariusz TCI jest przeznaczony do badania osób w wieku od 16 do 60 lat, obojga płci. Czas badania nie jest ograniczony i średnio wypełnienie kwestionariusza zajmuje około 35 minut. Osoby starsze i z niższym wykształceniem potrzebują jednak więcej czasu i w ich przypadku może to trwać ponad godzinę.

Procedura badania TCI jest taka sama, jak w przypadku innych kwestionariuszy tego typu. Zakłada ona wyjaśnienie celu badania oraz uzyskanie zgody na badanie. Udzielanie odpowiedzi polega na otaczaniu kółkiem wybranej opcji (możliwe są dwie kategorie do wyboru: prawda oraz fałsz).

Odpowiedzi powinny być udzielane samodzielnie, bez udzielania dodatkowej pomocy przez prowadzącego badanie psychologa. Po zakończeniu badania należy się upewnić, czy osoba badana odpowiedziała na wszystkie pozycje kwestionariusza. Jeżeli nie – należy zachęcić ją do ponownego przeczytania pozycji i uzupełnienia odpowiedzi. Należy także sprawdzić, czy podane zostały wszystkie informacje demograficzne – są one niezbędne do przekształcenia wyników surowych na normy właściwe dla danej kategorii wiekowej.

Kwestionariusz może być także stosowany w wersji grupowej.

Wynik w kwestionariuszu oblicza się przez zsumowanie odpowiedzi diagnostycznych w każdym z 25 wymiarów.

5. Charakterystyka rozkładu wyników kwestionariusza TCI

Poniżej przedstawiono podstawowe dane statystyczne charakteryzujące rozkład wyników kwestionariusza TCI w polskiej próbie normalizacyjnej³ (por. Tabela 2).

Tabela 2
Podstawowe dane dotyczące rozkładu wyników kwestionariusza TCI
Próba normalizacyjna N=1100

Wymiary temperamentu i charakteru	Średnia	SD	Kurtoza	Skośność
Poszukiwanie nowości	21.24	6.24	0.11	-0.37
Ciekawość poznawcza	6.00	2.30	-0.26	-0.54
Impulsywność	4.73	2.42	0.10	-0.72
Ekstrawagancja	5.73	2.30	-0.40	-0.70
Nieuporządkowanie	4.78	1.93	0.17	-0.32
Unikanie szkody	15.59	7.03	0.15	-0.58
Pesymizm	4.47	2.58	0.36	-0.66
Lęk przed niepewnością	3.96	2.08	-0.27	-0.91
Lęk społeczny	3.76	2.17	0.19	-0.87
Męczliwość i astenia	3.39	2.32	0.39	-0.55
Zależność od nagrody	14.13	3.59	-0.19	-0.15
Sentymentalność	6.33	2.08	-0.30	-0.44
Przywiązanie	4.75	1.89	-0.14	-0.81
Zależność	3.05	1.30	0.13	-0.49
Wytrwałość	4.09	1.82	0.13	-0.60
Samokierowanie	26.14	7.47	-0.18	-0.57
Odpowiedzialność	5.17	2.16	-0.45	-0.81
Celowość postępowania	5.24	1.80	-0.53	-0.27
Zaradność	3.20	1.54	-0.50	-0.85
Samoakceptacja	5.24	2.43	0.07	-0.78
Dobre nawyki	7.30	2.61	-0.26	-0.52
Skłonność do współpracy	30.60	6.52	-0.72	0.08
Tolerancja	6.51	1.63	-1.26	1.21
Empatia	4.47	1.41	-0.49	0.05
Gotowość do niesienia pomocy	5.68	1.48	-0.61	0.35
Wyrozumiałość	7.15	2.68	-0.77	-0.53
Zintegrowane sumienie	6.80	1.77	-0.73	-0.04

³ Polskie badania standaryzacyjne i normalizacyjne odbyły się w latach 2000-2003. W badaniach tych oszacowano też podstawę parametry psychometryczne TCI (moc dyskryminacyjną poszczególnych pozycji, stabilność bezwzględną, homogeniczność poszczególnych skal, trafność kryterialna i teoretyczną). Otrzymane dane pozwalają przyjąć, że jest to narzędzie spełniające wymagania stawiane tego typu metodom.

Wymiary temperamentu i charakteru	Średnia	SD	Kurtoza	Skośność
Zdolność do oderwania się od własnej osoby	15.67	6.23	0.21	-0.51
Kreatywne przekraczanie Ja	5.14	2.56	0.16	-0.79
Transpersonalna identyfikacja	3.61	2.21	0.29	-0.78
Akceptacja duchowości	6.93	3.09	-0.05	-0.70

6. Temperament a uzależnienia

Ważnym obszarem związanym ze zdrowiem są uzależnienia. Liczne badania z wykorzystaniem kwestionariusza TCI (lub jego wcześniejszej wersji TPQ) dotyczące nadużywania alkoholu lub innych substancji pozwalają przyjąć hipotezę, że cechy temperamentu mogą być swoistym czynnikiem ryzyka w powstawaniu uzależnień (por. Cloninger 1997).

Podstawą tej hipotezy jest przyjęcie założenia o związku pomiędzy określoną strukturą cech temperamentu a częstością występowania uzależnień. W swoich wczesnych badaniach poświęconych chorobie alkoholowej, Cloninger (1987a, 1987b) – stosując jako kryterium podziału: uwarunkowania środowiskowe vs. genetyczne – wyodrębnił dwa typy alkoholizmu: Typ I (tj. osoby o późniejszym okresie pojawienia się choroby, częstszym występowaniu zaburzeń psychicznych, powikłań somatycznych, tendencjach do picia okresowego z długimi okresami trzeźwości i rzadkim występowaniu problemu alkoholizmu w rodzinie) oraz Typ II (tj. osoby, przeważnie mężczyźni, o relatywnie wczesnym początku choroby, rzadkim występowaniu zaburzeń psychicznych, tendencjach do picia systematycznego bez dłuższych przerw i częstym występowaniu problemu alkoholizmu w historii rodziny). W badaniach tych stwierdził także związek pomiędzy typem alkoholizmu a strukturą cech temperamentu.

Późniejsze badania przyniosły dodatkowo dane na temat udziału czynnika genetycznego w powstawaniu uzależnień. Zdaniem Vetulaniego (2001) „Niewątpliwie przyczynę dziedziczną ma duża zmienność receptorów dopaminowych D2 w mózgu ludzkim.

U podstaw osobniczego zróżnicowania podatności na uzależnienia leżą, między innymi, różnice w aktywności neurotransmisji dopaminowej, które zapewne można wyjaśnić częściowo przez różnice genetyczne. Okazało się, że markery TaqIA1 i B1 polimorfizmów długości fragmentów restrykcyjnych (RLFP) genu kodującego receptor D2 są związane w populacji białej (...) z podatnością na uzależnienia i występują znacznie częściej u alkoholików i narkomanów stosujących kilka narkotyków (wielobraczy, *polyusers*), zwłaszcza tych wielobraczy, którzy preferują kokainę i amfetaminę. Można przypuszczać, że u osób z genem obciążonym tymi polimorfizmami ekspresja receptorów dopaminowych jest słabsza, a to, jak wspomniano, może łączyć się z większą wrażliwością na nagradzające działanie narkotyków.”

Podsumowując wyniki dotychczasowych badań (por. też. Gabel i in., 1997; Galen, Henderson, Whitman, 1997; Wills, Windle, Cleary, 1998; Swadi, 1999; można przyjąć, że u osób uzależnionych potrzeba poszukiwania silnych wrażeń może być silnym predyktorem uzależnień – dotyczy to zwłaszcza osób, u których do uzależnienia dochodzi w młodszym wieku. Osoby poszukujące doznań będą preferować zachowania nie akceptowane społecznie, takie jak nadużywanie alkoholu, czy branie narkotyków, ponieważ takie zachowania mogą stać się regulatorami dostarczającymi stymulacji (por. też Miklewska, 2000; Rogala-Obłękowska, 2002).

7. Temperamentalny czynnik ryzyka uzależnienia od narkotyków

Do tej pory przeprowadzono wiele badań z wykorzystaniem kwestionariusza TCI w obszarze uzależnień od narkotyków. Podstawowa hipoteza dotyczyła temperamentalnego czynnika ryzyka w prognozowaniu oraz sukcesie terapii w tej formie uzależnienia.

Główny nacisk kładziono na wyjaśnienie roli zapotrzebowania na stymulację (w kwestionariuszu TCI jest to wymiar Poszukiwanie Nowości). I tak np. Helmus i inni (2001)

stwierdzili, że osoby z wysokim zapotrzebowaniem na stymulację częściej porzucały terapię przed jej zakończeniem (badania 68 osób leczonych z powodu uzależnienia od kokainy). Z kolei Dianna Gunnarsdottir i inni (2000) wykazali, że wśród leczonych z powodu uzależnienia od kokainy (17 mężczyzn) można wyłonić dwie grupy: osoby o wysokim zapotrzebowaniu na stymulację (>18) i niskim unikaniu szkody (<17) oraz osoby o niskim zapotrzebowaniu na stymulację (<18) i wysokim unikaniu szkody (>17). Osoby z pierwszej grupy ujawniają wyższy lęk i bardziej obniżony nastrój – redukcja leku była też najczęściej wskazywana jako powód zażywania narkotyków. W grupie drugiej natomiast podstawowym wskazywanym motywem było zwiększone zapotrzebowanie na stymulację. Badania te ujawniają istotne zróżnicowanie motywów zażywania narkotyków – ich uwzględnienie może przyczynić się do bardziej skutecznej terapii. Natomiast w badaniach Conway'a i innych (2003) wykazano, że osoby uzależnione od wielu substancji mają inną strukturę temperamentu w odróżnieniu od osób uzależnionych od jednego narkotyku.

Pierwsze polskie badanie z wykorzystaniem kwestionariusza TCI⁴ dotyczące związków pomiędzy cechami temperamentu i charakteru a zażywaniem narkotyków objęło dwie grupy osób: osoby deklarujące palenie marihuany i/lub haszyszu co najmniej jeden raz w tygodniu, od co najmniej jednego roku oraz osoby, które twierdziły, że nigdy nie paliły ani marihuany ani haszyszu (por. Pałczyński, 2002). Łącznie przebadano 56 osób, w tym: 22 kobiety (od 19 do 24 roku życia) i 34 mężczyzn (od 21 do 27 roku życia). Kryterium podziału na grupę badawczą i kontrolną były wyniki ankiety dotyczącej częstotliwości kontaktu z różnymi środkami odurzającymi. W efekcie, w grupie badawczej znalazło się 26 osób, które deklarowały palenie marihuany przynajmniej raz w tygodniu, co najmniej od roku. Ponadto osoby te deklarowały regularne zażywanie innych substancji uzależniających, takich jak: amfetamina, LSD, ekstazy, kokaina (w tym tzw. *crack*), heroina (w tym tzw. *brown sugar*),

⁴ Opiswane tu badania zostały przeprowadzone przez Jakuba Pałczyńskiego w ramach pracy magisterskiej „Temperamentalne uwarunkowania zażywania marihuany i haszyszu”, Poznań, 2002.

PCP, relanium, grzybki halucynogenne, opium, meskalina i środki wziewne. Tylko dwie osoby z tej grupy twierdziły, że poza marihuaną nie miały kontaktu z żadnymi innymi narkotykami.

Otrzymane wyniki potwierdzają nasze oczekiwania. Skalami różnicującymi obie grupy osób okazały się: poszukiwanie nowości ($\bar{X}_1=26.54$, $\bar{X}_2=19.57$, $SD_1=5.4$, $SD_2=5.1$, $t=4.88$, $p\leq 0.01$), wytrwałość ($\bar{X}_1=3.69$, $\bar{X}_2=4.87$, $SD_1=2.0$, $SD_2=1.6$, $t=-2.41$, $p\leq 0.05$), samokierowanie ($\bar{X}_1=24.35$, $\bar{X}_2=29.3$, $SD_1=7.5$, $SD_2=7.9$, $t=-2.35$, $p\leq 0.05$), oraz skłonność do współpracy ($\bar{X}_1=30.15$, $\bar{X}_2=33.5$, $SD_1=5.84$, $SD_2=6.36$, $t=-2.0$, $p\leq 0.05$). Warto też podkreślić, że wszystkie podwymiary poszukiwania nowości, tj. ciekawość poznawcza, impulsywność, ekstrawagancja i nieuporządkowanie różnicowały badane grupy. Ciekawym wynikiem jest różnicujące znaczenie podwymiara unikania szkody, jakim jest lęk przed niepewnością. Osoby z grupy badawczej uzyskały tu istotnie niższe wyniki ($\bar{X}_1=2.73$, $\bar{X}_2=4.03$, $SD_1=2.1$, $SD_2=2.2$, $t=-2.19$, $p\leq 0.05$).

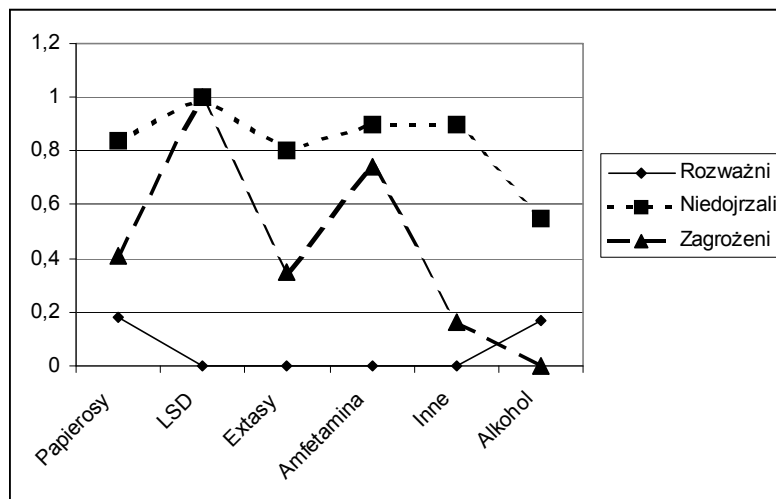
W psychologicznej charakterystyce temperamentu osób zażywających narkotyki na pierwszy plan wysuwają się wyniki mówiące o ich bardzo wysokim zapotrzebowaniu na stymulację. Świadczą o tym wysokie wyniki otrzymane na wszystkich podwymiarach skali poszukiwania nowości. Osoby te upodobały sobie zmienność i wysoką dynamikę życia. Męczy je monotonia, stabilność i wszelkie granice. Dlatego też lubią je przekraczać, stawiać sobie coraz to nowe wyzwania. Łatwo ekscytują się wszelkimi nowościami, szczególnie takimi, które dostarczają silnych emocji lub stanowią ryzyko. Osoby te słabo kontrolują swoje odruchy, decyzje podejmują pochopnie, bazując na niekompletnej informacji, często po prostu kierując się intuicją. Kiedy coś stanie im na przeszkodzie mogą one tracić nad sobą panowanie otwarcie wyrażając gniew. Tendencję do wycofywania się w obliczu problemów czy frustracji potwierdzają niskie wyniki na skali wytrwałości. Osoby te mogą uchodzić za

kapryśne, leniwe i nieaktywne. Ludzie ci najczęściej są usatysfakcjonowani tym, co osiągnęli i rzadko dążą do czegoś lepszego czy większego (por. Pałczyński, 2002).

Dane dotyczące używania przez osoby badane różnych narkotyków, alkoholu i papierosów pozwoliły na wyodrębnienie trzech grup (skupień) różniących się profilem stosowania środków psychoaktywnych⁵ - por. Tabela 3 oraz Rys. 2 (ibidem).

Tabela 3
Średnie i odchylenia standardowe uzyskane dla poszczególnych skupień na wymiarach TCI istotnie różnicujących otrzymane skupienia ($p \leq 0.05$).

Wymiar TCI	Skupienie 1 N=32		Skupienie 2 N=14		Skupienie 3 N=10	
	Średnia	SD	Średnia	SD	Średnia	SD
Poszukiwanie nowości (PN)	20,06	5,51	27,50	4,96	25,00	5,73
Unikanie szkody (US)	14,34	7,16	9,07	5,95	15,20	8,11
Ciekawość poznawcza (PN1)	6,09	1,78	8,43	1,60	7,10	2,47
Ekstrawagancja (PN3)	5,53	2,42	7,14	1,41	6,90	1,73
Nieuporządkowanie (PN4)	4,41	1,92	6,36	1,69	6,30	1,70
Lęk przed niepewnością (US2)	4,00	2,20	2,00	1,57	3,60	2,50
Zintegrowane sumienie (SW5)	7,84	1,17	6,29	1,94	6,60	1,17
Kreatywne przekraczanie Ja (AT1)	3,94	2,53	6,36	2,65	6,10	3,00

Rysunek 2
Trzy grupy wyróżnione na podstawie kryterium częstotliwości zażywania środków psychoaktywnych
N=56

⁵ Zastosowano tu analizę skupień metodą k-średnich

W pierwszej grupie osób, określonej jako **rozważni, ostrożni**, znalazły się 32 osoby. Najbardziej charakterystyczną cechą osób zaliczających się do tej grupy są niskie wyniki uzyskiwane na skali poszukiwania nowości (por. Tabela 3). Można zatem powiedzieć, że niechętnie angażują się one w nowe znajomości, idee czy inicjatywy. Prowadzą raczej spokojne życie, w którym nie ma miejsca na ekstrawagancję, stąd powściągliwość cechująca je we wszystkich sferach funkcjonowania. Nie podejmują pochopnych decyzji, nie są rozrzutne, niełatwo jest je wyprowadzić z równowagi. Najpewniej czują się w dobrze znanych miejscach i sytuacjach, lubią postępować według znanych sobie zasad, przepisów i sposobów, nawet jeśli wiąże się to ze znaczną monotonią. Osoby te wykazują również silny lęk przed niepewnością.

Kurczowe nieraz trzymanie się utartych, znanych, a przez to bezpiecznych granic cechuje te osoby nie tylko w sferze aktywności zawodowej czy relacjach interpersonalnych. Charakterystyczne dla nich są też silnie wytyczone granice Ja (niskie wyniki na skali AT1). Osoby te cały czas zachowują ścisłą świadomość miejsca, czasu i własnego położenia. Nie ma w ich życiu miejsca na transcendentne oderwanie się i zjednoczenie z inną jednostką ani częścią świata, prawdopodobnie dlatego, że wiązałoby się to z ryzykiem utraty pełnej kontroli.

Osoby z tej grupy uzyskują wreszcie wysokie wyniki na skali SW5, tj. zintegrowane sumienie. Cecha ta dopełnia ich obraz, jako ludzi zasadniczych i mocno ugruntowanych. Ich stoicyzm i upodobanie stałości znajdują bowiem swój wyraz także w sferze moralnej. Nie robią tu żadnych wyjątków, wszystkich traktują sprawiedliwie odwołując się do mocnych, trwale uformowanych zasad moralnych.

Nic więc dziwnego, że osoby te zwykle stronią od używek. Niewielka zaledwie część (w porównaniu z pozostałymi dwoma skupieniami) pali okazjnie marihuanę, haszysz czy papierosy, raczej nieczęste są ich kontakty alkoholem. Ani jedna osoba z tej grupy nie

spróbowała w życiu silniejszych, niż konopie narkotyków. Można zatem sądzić, że taki wybór ma u swojego podłoża taka właśnie strukturę cech temperamentu i charakteru.

Drugie skupienie, obejmujące 14 osób, zostało określone jako **niedojrzali „wielobracze”** (por. Pałczyński 2002). Najbardziej charakterystyczną cechą osób należących do tego skupienia są najwyższe ze wszystkich grup wyniki na skali poszukiwania nowości, zarówno na poziomie ogólnym, jak i na trzech spośród czterech podwymiarów tej cechy. Są to ludzie energiczni, pobudliwi, którzy szybko się nudzą i aby zapobiec monotonii wciąż poszukują nowych sytuacji, najlepiej o dużej wartości stymulującej. Stąd też ich poznawcza ciekawość, otwartość na nowe doświadczenia i upodobanie przygód. Chęć doznawania ciągłych zmian ma swój wyraz także w stosunku do pieniędzy. Osoby te często uznawane są za rozrzutne. Wysoki poziom energetyczny ich zachowania przejawia się również w sferze emocjonalnej; osoby z tej grupy są pobudliwe, łatwo tracą nad sobą panowanie, co w połączeniu z dużą dynamiką zmian w ich życiu daje obraz osób uczuciowo niestałych..

Osoby z tej grupy osiągają wyniki na skal i unikania szkody (w tym na skali lęk przed niepewnością). Odwaga, śmiałość, a nawet pewna brawura, ryzykanctwo i niedocenianie skali zagrożenia wynikają po części z dużej pewności siebie i z tego, że w sytuacjach nowych potrafią zachować zimną krew i opanowanie. Dalecy są od zamartwiania się na zapas i łatwo przystosowują się do zmian, które zresztą najczęściej sami wywołują. Osoby z tej grupy traktują innych ludzi instrumentalnie, w stronniczy i egoistyczny sposób, nie kierując się zasadami moralnymi czy ideą sprawiedliwości, ale dążeniem do zaspokojenia swojego interesu czy potrzeb.

Bardzo ciekawym wynikiem jest tu fakt, iż osoby z tej grupy uzyskały najwyższe średnie wyniki na skali kreatywne przekraczanie Ja. Jak się wydaje, może to oznaczać tendencję do tracenia, choć częściowo, styczności z rzeczywistością i tracenia poczucia czasu. Potrafią one więc przekraczać granice Ja, co charakterystyczne jest dla „stanów przepływu”,

„doświadczeń szczytowych” bądź stanów głębokiej medytacji. Nietrudno zrozumieć takie tendencje u osób z tej grupy biorąc pod uwagę ich doświadczenia z różnego rodzaju środkami psychoaktywnymi, w tym z najsilniejszymi narkotykami.

Trzecie skupienie wreszcie tworzą osoby określone jako **zagroźeni, obawiający się** (por. Pałczyński 2002). Choć pod względem nasilenia cech temperamentu i charakteru osoby z tej grupy lokują się pomiędzy skupieniem pierwszym i drugim, to jeśli chodzi o zażywanie rozmaitych środków psychoaktywnych bliżej im zdecydowanie do grupy drugiej – nierozważnych „wielobraczy”. Podobnie jak oni zażywają wszystkie niemal możliwe narkotyki, z tym jednak, że wyraźnie preferują konopie, LSD i amfetaminę, znacznie rzadziej zażywają ekstazy i prawie nie eksperymentują z grupą najsilniejszych narkotyków (heroina, kokaina, meskalina, opium), zdecydowanie też mniej palą papierosów. Rzeczą niezwykle ciekawą jest to, iż deklarują, że w ogóle nie piją alkoholu.

Także struktura cech temperamentu i charakteru osób tworzących tę grupę jest bardziej zbliżona do wyników skupienia drugiego, niż pierwszego, z wyjątkiem skali unikania szkody i jej podwymiary – lęku przed niepewnością. Osoby te można scharakteryzować jako barwnych indywidualistów, którzy często trwonią własną energię, pieniądze i uczucia, co może oznaczać życie na krawędzi aż do wyczerpania środków lub do osiągnięcia granic możliwości (wysokie wyniki na skali ekstrawagancji). W sposób szczególny nie tolerują one wysiłku oraz fizycznego lub psychicznego dyskomfortu. W takiej sytuacji szybko tracą nad sobą panowanie wyrażając otwarty gniew.

Ta, mimo wszystko stosunkowo duża, psychologiczna ekspansywność ściera się z chęcią unikania szkody – grupa ta osiągnęła najwyższe, ze wszystkich wyróżnionych skupień, wyniki na wymiarze unikania szkody, jak i podwymiary lęk przed niepewnością. Można przyjąć, że osoby te są lękowe, nieśmiałe i niepewne. Mogą być odbierane jako

pesymistyczne, zamartwiające się, wszędzie upatrujące zagrożeń. W efekcie potrzebują one wsparcia i zachęty ze strony innych, są niezwykle wrażliwe na karanie, krytykę i odrzucenie.

Wysokie wyniki na skalach poszukiwania doznań i również wysokie na wymiarach związanych z unikaniem szkody mogą powodować u tych osób silne konflikty wewnętrzne. Z jednej bowiem strony odczuwają potrzebę zaistnienia, bycia wyrazistymi, zauważonymi, barwnymi, z drugiej zaś strony pełne są rozterek, niepewności i lęków, które odczuwają także w sytuacjach społecznych.

Być może to wyjaśnia nietypowy – jak się wydaje – obraz dotyczący zażywania substancji psychoaktywnych. Osoby z tej grupy deklarują bowiem brak picia alkoholu i ograniczone palenie papierosów. Są to przecież najbardziej popularne, najłatwiej dostępne i, przynajmniej opinii większości ludzi, najmniej szkodliwe używki. Dlaczego więc osoby z tej grupy nie piją i prawie w ogóle nie palą tytoniu?

Na podstawie przeprowadzonych badań nie można ustalić przebiegu, czy też historii kontaktów osób badanych z używkami. Badano bowiem tylko i wyłącznie stan obecny. Dlatego też przedstawiona poniżej próba wyjaśnienia ma tylko i wyłącznie charakter spekulatywny. Można przyjąć, że osoby badane, które znalazły się w tej grupie miały w swoim życiu okres picia alkoholu, następnie zaś z tej używki zrezygnowały. Osoby te przestały pić alkohol uznając go za używkę o słabym działaniu. Podobnie wytłumaczyć można rzadkie palenie papierosów. Tytoń jest bowiem środkiem o masowym zasięgu, co więcej, jego palenie nie powoduje niemal żadnych doznań – zmiany stanu świadomości, a co za tym idzie zaspokojenia potrzeby doznawania wrażeń.

Interesującą prawidłowością w trzecim skupieniu jest też stosunek osób badanych do najsilniejszych narkotyków. Zgodnie z deklaracjami, częstotliwość używania tych najsilniejszych środków jest w tej grupie znikoma. Być może, właściwym wyjaśnieniem jest tu wysoki wynik na skali unikania szkody. W nieznanym lub niepewnych okolicznościach

osoby z tej grupy mogą odczuwać napięcie i niepokój, rzadko też będą podejmować ryzykowne działania. Mają one tendencję do antycypowania możliwego zagrożenia, a gdy się ono pojawia, wycofują się z danej aktywności, ich działanie ulega zahamowaniu (por. Pałczyński, 2002).

Wydaje się więc, że ich kontakt z narkotykami, choć intensywny i *de facto* niebezpieczny, jest wynikiem kompromisu pomiędzy tendencją do poszukiwania bodźców a zahamowaniem i lękiem. Osoby te chcą być jednocześnie ekstrawaganckie, barwne i uchodzić za silne, zbuntowane indywidualności, z drugiej zaś strony odczuwają zahamowanie i lęk przed poniesieniem szkody i popadnięciem w poważne tarapaty. Ich kontakt ze środkami psychoaktywnymi jest więc kształtowany przez dwie tendencje. Jedna z nich sprawia, że decydują się one na zażywanie narkotyków, druga zaś wyznacza wyraźne granice ich zażywania. Z obawy przed uzależnieniem czy przed tym, że sytuacja wymknie się spod kontroli, osoby z tej grupy nie sięgają po najsilniejsze narkotyki ograniczając się do środków, które są w ich przeświadczeniu bezpieczne.

Drugie badanie dotyczące uzależnienia od narkotyków przeprowadzono⁶ w grupie wychowanków przebywających w ośrodkach wychodzenia z uzależnień MONAR. Grupę kontrolną stanowili tu żołnierze zasadniczej służby wojskowej oraz uczennice liceum ogólnokształcącego. Razem zbadano 64 osoby (w tym 60 mężczyzn i 4 kobiety w wieku od 19 do 26 lat), różniące się wykształceniem.

Zmienną decydującą o przydziale do grupy badawczej było uzależnienie od narkotyków. Klasyfikując badanych do grupy osób uzależnionych odwołano się do informacji jakie na temat poszczególnych osób badanych posiadały ośrodki profesjonalnie zajmujące się leczeniem uzależnień. Natomiast do grupy osób nie uzależnionych włączono osoby odbywające służbę wojskową, gdzie prowadzona jest kontrola pod kątem zażywania

⁶ Badania te przeprowadziła Marta Krukowska w ramach pracy magisterskiej „Ryzyko uzależnienia od narkotyków – determinanty psychologiczne”, Warszawa, 2003.

narkotyków, dlatego prawdopodobieństwo, że osoby tam przebywające mogą być uzależnione można uznać za niewielkie.

Nieproporcjonalny dobór ze względu na płeć do obu porównywanych grup jest wynikiem trudności w dotarciu do uzależnionych od narkotyków kobiet i w pewnej mierze oddaje stosunek mężczyzn do kobiet w populacji osób uzależnionych⁷. Grupy zostały wyrównane pod kątem wieku i wykształcenia.

W badaniu tym otrzymano następujące wyniki: obie grupy różniły się wynikami na skali poszukiwania nowości ($\bar{X}_1=24.21$, $\bar{X}_2=20.03$, $SD_1=5.2$, $SD_2=5.1$, $t=3.35$, $p\leq 0.01$), w tym ciekawością poznawczą ($\bar{X}_1=6.53$, $\bar{X}_2=5.24$, $SD_1=1.9$, $SD_2=2.3$, $t=-2.53$, $p\leq 0.01$) i ekstrawagancją ($\bar{X}_1=7.06$, $\bar{X}_2=4.94$, $SD_1=2.0$, $SD_2=1.9$, $t=4.47$, $p\leq 0.01$), oraz wynikami na skali tolerancji, która jest podwymiarem cechy skłonność do współpracy ($\bar{X}_1=6.15$, $\bar{X}_2=4.91$, $SD_1=1.9$, $SD_2=1.5$, $t=2.88$, $p\leq 0.01$). Badane grupy nie różniły się natomiast poziomem takich cech, jak unikanie szkody, zależność od nagrody, wytrwałość, samokierowanie oraz auto-transcendencja.

Można zatem przyjąć, że i w tym badaniu potwierdzona została podstawowa hipoteza dotycząca związku poszukiwania nowości z faktem zażywania narkotyków. Badane grupy różniły zapotrzebowaniem na stymulację wyrażającą się w większej ciekawości poznawczej i ekstrawagancji osób należących do grupy biorących narkotyki. Osoby z tej ostatniej grupy charakteryzuje szybka utrata panowania nad sobą, pobudliwość, poszukiwanie, ciekawość, entuzjazm, impulsywność, nieuporządkowanie. Są to osoby poszukujące wrażeń, podniecenia i przygód, które łatwo się nudzą, nie znoszą rutyny i próbują często wprowadzać zmiany. Ponadto są to osoby generalnie akceptujące innych ludzi, nawet osoby o bardzo odmiennych zachowaniach, etyce, opiniach, wartościach lub wyglądzie (wysoki wynik na skali tolerancji).

⁷ Z danych przytaczanych przez Rogalę-Oblękowską (2002, s. 224) wynika, że na „eksperymenty z narkotykami decyduje się tak samo dużo dziewcząt (mieszkanek miast) jak i chłopców, jednak ci ostatni częściej przechodzą od brania okazjonalnego do brania narkotyków w sposób nałogowy”.

Otrzymane wyniki są zgodne z rezultatami badań opisywanymi w literaturze, według których osoby uzależnione charakteryzują się takimi cechami temperamentu, które zwiększają ich skłonność do poszukiwania dodatkowych źródeł stymulacji (por. wyżej). Zachowanie jednostki ma bowiem m.in. na celu utrzymanie optymalnego poziomu pobudzenia. Zaspokojenie tej potrzeby dokonuje się za pośrednictwem odpowiedniej aktywności tj. podjęcia działań o określonej intensywności, czasie trwania i częstotliwości. Podjęte działania mają dostarczyć jednostce takiej stymulacji, która pozwoli utrzymać lub doprowadzić do optymalnego poziomu pobudzenia. W tym kontekście, zażywanie narkotyków można traktować jako formę aktywności stanowiącą dodatkowe źródło stymulacji (por. też Miklewska, 2000).

Zakończenie

W raporcie tym przedstawiono wyniki badań, których celem było określenie zróżnicowania struktury temperamentu i charakteru w grupie osób zażywających narkotyki. Badania te zostały przeprowadzone z wykorzystaniem Kwestionariusza Temperamentu i Charakteru (*Temperament and Character Inventory – TCI*) Roberta C. Cloningera.

Podobnie jak w przypadku każdego narzędzia psychometrycznego, opisane tu badania nie zamykają możliwości weryfikowania rzetelności i trafności wniosków wyprowadzanych na podstawie wyników otrzymanych w TCI. Badania takie powinny być kontynuowane – szczególnie w tych obszarach, które wykraczają poza standardowe stosowanie kwestionariusza. Gromadzenie danych otrzymanych dla polskiej wersji TCI, niewątpliwie przyczyni się do zwiększenia naszej wiedzy o przydatności kwestionariusza (zarówno diagnostycznej jak i predykcyjnej) w polskim orzecznictwie psychologiczno-psychiatrycznym.

Bibliografia:

- Anderberg, U., Forsgren, T., Ekselius, L., Marteinsdottir, I., Hallman, J. (1999). Personality traits on the basis of the Temperament and Character Inventory in female fibromyalgia syndrome patients. *Nord. Journal of Psychiatry*, 5, 353-359.
- Brown, S.L., Svrakic, D.M., Przybeck, T.R., Cloninger C.R. (1992). The relationship of personality to mood and anxiety states: a dimensional approach. *Journal of Psychiatric Research*, 26, 197-211.
- Conway, K. P., Kane, R. J., Ball, S. A., Poling, J. C., Rounsaville, B. J. (2003). Personality, substance of choice, and polysubstance involvement among substance dependent patients. *Drug and Alcohol Dependence*, 71, 65-75.
- Cloninger, C.R. (1986). A unified biosocial theory of personality and its role in the development of anxiety states. *Psychiatric Developments*, 3, 167-226.
- Cloninger, C.R. (1987a). Neurogenetic adaptive mechanisms in alcoholism. *Science*, 236, 410-416.
- Cloninger, C.R. (1987b). A systematic method for clinical description and classification of personality variants. *Archives of General Psychiatry*, 44, 573-588.
- Cloninger, C.R. (1994a). Temperament and personality. *Current Opinion in Neurobiology*, 4/2, 266-273.
- Cloninger, C.R. (1994b). The genetic structure of personality and learning: A phylogenetic model. *Clinical Genetics*, 46/1, 124-137.
- Cloninger, C.R. (1997). A psychobiological model of personality and psychopathology. *Journal of Psychosomatic Medicine*, 37/2, 91-102.

- Cloninger, C.R., Przybeck T.R., Svrakic D.M., Wetzel R.D.(1994). *The Temperament and Character Inventory (TCI): a guide to its development and use*. St. Louis, Missouri: Washington University, Center for Psychobiology of Personality.
- Cloninger, C.R., Svrakic, D, M., Przybeck, T. R. (1993). A psychobiological model of temperament and character. *Archives of General Psychiatry*, 50, 975-990.
- De la Rie, S.M., Duijsens, I.J., Cloninger, C.R. (1998). Temperament, character, and personality disorders. *Journal of Personality Disorders*, 12/4, 362-372.
- Downey K.K., Pomerleau C.S., Pomerleau O.F. (1996). Personality differences related to smoking and adult attentional deficit hyperactivity disorder. *Journal of Substance Abuse*, 8/1, 129-135.
- Ebstein, R.P., Novick, O., Umansky, R., Priel, B., Osher, Y., Blaine, D., Bennett, E.R., Nemanov, L., Katz, M., Belmaker, R.H. (1996). Dopamine D4 receptor (d4DR) exon III polymorphism associated with the human personality trait of novelty seeking. *Nature Genetics*, 12, 78-80.
- Ebstein, R.P., Segman, R., Benjamin, J., Osher, Y., Nemanov, L., Belmaker, R.H. (1997). 5-HT2C (HTR2C) serotonin receptor gene polymorphism associated with the human personality trait of reward dependence: interaction with dopamine D4 receptor (D4DR) and dopamine D3 receptor (D3DR) polymorphisms. *American Journal of Medical Genetics*, 74, 65-72.
- Eysenck, H.J. (1990). Genetic and environmental contribution to individual differences: Three major dimensions of personality. *Journal of Personality*, 58, 245-261.
- Eysenck, H.J., Eysenck, M.W. (1985). *Personality and individual differences: A natural science approach*. New York: Wiley.

- Gabel, S., Stallings, M., Schmits, S., Young, S., Crowley, T., Fulker, D. (1997). Personality dimensions in mothers and sons: relationship to adolescent substance misuse. *Personality and Individual Differences*, 23, 79-86.
- Galen, L., Henderson, M., Whitman R. (1996). The utility of novelty seeking, harm avoidance, and expectancy in the prediction of drinking. *Addictive Behavior*, 22, 93-106.
- Gray, J.A. (1987). Perspectives on anxiety and impulsivity: A commentary. *Journal of Research in Personality*, 21, 493-509.
- Gray, J.A. (1991). The neuropsychology of temperament. W: J. Strelau, A. Angleitner (red.), *Explorations in temperament: international perspectives on theory and measurement* (s. 105-128). New York: Plenum Press.
- Gunnarsdottir, D. E., Pingitore, R. A., Spring, B. J., Konopka, L. M., Crayton, J. W., Milo, T, Shirazi P. Individual differences among cocaine users. *Addictive Behaviors*, 25, 641-652.
- Habrat, B. (1992). Klasyfikacja alkoholizmu według Cloningera. *Postępy Psychiatrii i Neurologii*, 1, 155-160.
- Hansenne, M., Reggers, J., Pinto, E., Kjiri, K., Ajamier, A., Ansseau, M. (1999). Temperament and Character Inventory (TCI) and depression. *Journal of Psychiatric Research*, 33, 31-36.
- Hasselbrock, M.N., Hasselbrock, V.M. (1992). Relation of family history antisocial personality disorder and personality traits in young men at risk for alcoholism. *Journal of Studies on Alcohol*, 53/6, 619-625.
- Hauser, J., Zakrzewska, M. (1996). Analiza typologiczna mężczyzn z zespołem uzależnienia od alkoholu. *Psychiatria Polska*, 5, 821-834.

- Helmus, T. C., Downey, K. K., Arfken, C. L., Henderson, M. J., Schuster, Ch. R. (2001). Novelty seeking as a predictor of treatment retention for heroin dependent cocaine users. *Drug and Alcohol Dependence*, 61, 287-295.
- Jang, K. L., Vernon, P. A., Livesley, W. J. (2001). Behavioural-Genetic Perspectives on Personality Function. *Canadian Journal of Psychiatry*, 46, 234-244.
- Kleifield, E.I., Sunday, S., Hurt, S., Halmi, K.A. (1994). The Tridimensional Personality Questionnaire: An exploration of personality traits in eating disorders. *Journal of Psychiatric Research*, 28/5, 413-423.
- Krukowska, M. (2003). *Ryzyko uzależnienia od narkotyków – determinanty psychologiczne*. Warszawa: Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej (nie opublikowany maszynopis pracy magisterskiej).
- Miklewska, A. (2000). Związek temperamentu z zachowaniami agresywnymi i zagrożeniem uzależnieniem od alkoholu w świetle regulacyjnej teorii temperamentu J. Strelaua: Sprawozdanie z badań. *Przegląd Psychologiczny*, 43, 173-190.
- Pałczyński, J. (2002). *Temperamentalne uwarunkowania zażywania marihuany i haszyszu*. Poznań: Instytut Psychologii UAM (nie opublikowany maszynopis pracy magisterskiej).
- Pervin, L.A. (2002). *Psychologia osobowości*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Plomin, R., Caspi, A. (2002). DNA i osobowość. W: W. Oniszczenko (red.). *Geny i środowisko a zachowanie* (s. 211-239). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Plomin, R., De Fries, J.C., McClearn, G.E., McGuffin, P. (2001). *Genetyka zachowania*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Pogue, G.M., Ferrell, R., Deka, R., Debski, T., Manuck, S.(1998). Human novelty-seeking personality traits and dopamine D4 receptor polymorphisms: a twin and genetic association study. *American Journal of Medical Genetics*, 81, 44-48.
- Rogała-Obłękowska, J. (2002). Narkotyki a młodzież. W: B. Fatyga, J. Rogała-Obłękowska (red.). *Style życia młodzieży a narkotyki. Wyniki badań empirycznych* (s. 185-336). Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Rybakowski, F., Samochowiec, J., Zakrzewska, M., Czerski, P., Stępień, G., Pełka-Wysiecka, J., Hauser, J., Horodnicki, J., Rajewski, A., Rybakowski, J.K. (2002). Interaction of monoamine transporter genes and personality dimensions. *Archives of Psychiatry and Psychotherapy*, 4, 17-24.
- Samochowiec, J., Fiszer-Piosik, E., Kucharska-Mazur, J., Horodnicki, J. (2000). Wpływ genów na kształtowanie się cech osobowości. *Psychiatria Polska*, 34/1, 99-109.
- Strelau, J. (2001). *Psychologia temperamentu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Strelau, J. (2002). *Psychologia różnic indywidualnych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Svrakic, D.M., Whitehead, C., Przybeck, T.R., Cloninger, C.R. (1993). Differential diagnosis of personality disorders by the seven-factor model of temperament and character. *Archives of General Psychiatry*, 50/12, 991-999.
- Swadi, H. (1999). Individual risk factors for adolescent substance use. *Drug and Alcohol Dependence*, 55, 209–224.
- Tremblay, R.E., Pihl, R.O., Vitaro, F., Dobkin, P.L. (1994). Predicting early onset of male antisocial behavior from preschool behavior. *Archives of General Psychiatry*, 51/9, 732-739.

Vetulani, J. (2001). Uzależnienia lekowe: mechanizmy neurobiologiczne i podstawy farmakoterapii, *Alkoholizm i Narkomania*, 14, http://www.ipin.edu.pl/ain/2001/1/-t14n1_2.htm.

Wills, T., Windle, M., Cleary, S. (1998). Temperament and novelty seeking in adolescent substance use: convergence of dimensions of temperament with constructs from Cloninger's theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 387-406.

ANEKS 1

KWESTIONARIUSZ TEMEPRAMENTU

I CHARAKTERU

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Instytut Psychologii
Akademia Medyczna w Poznaniu, Klinika Psychiatrii Dorosłych i Klinika Psychiatrii Dzieci i Młodzieży*

TCI
Temperament and Character Inventory
C. Robert Cloninger

Kwestionariusz ten zawiera stwierdzenia opisujące różne sądy, przekonania, zainteresowania i osobiste uczucia.

Proszę przeczytać poniższe wypowiedzi i zdecydować się, czy dane stwierdzenie opisuje Pana/Panią we właściwy sposób.

Czytajcie Państwo uważnie wszystkie pytania i udzielajcie odpowiedzi nie zastanawiając się zbyt długo. Proszę odpowiedzieć na każde pytanie, nawet jeżeli nie jesteście Państwo zupełnie pewni odpowiedzi.

Na każde stwierdzenie należy odpowiedzieć PRAWDA lub FAŁSZ

Proszę zaznaczyć właściwą odpowiedź stawiając znak **x** w odpowiedniej kratce.

Jeżeli wstawicie Państwo znak **x** w złym miejscu, proszę go zamalować i następnie zaznaczyć właściwą kratkę

Nie ma tu odpowiedzi dobrych lub złych. Są one wyrazem Państwa własnych uczuć i przekonań.

Prosimy o samodzielne wypełnianie kwestionariusza

Dziękujemy za współpracę

Imię i nazwisko.....

Adres zamieszkania.....

Miejsce zamieszkania: miasto pow. 100 tys. mieszkańców
 miasto do 100 tys. mieszkańców
 wieś

Płeć.....

Wiek.....

Wykształcenie.....

Zawód.....

Uwaga: tylko do użytku wewnętrznego dla potrzeb badań normalizacyjnych

Copyright © 1987, 1992 by C. R. Cloninger

Nr tw.	Twierdzenie	Prawda	Falsz
1	Często próbuję nowych rzeczy wyłącznie po to, by przeżyć dreszczyk podniecenia, nawet jeżeli większość ludzi uważa, że jest to strata czasu		
2	Nawet w takich sytuacjach, w których inni ludzie bywają zaniepokojeni, zazwyczaj jestem pewien/wna, że wszystko pójdzie dobrze		
3	Piękna mowa lub poezja często głęboko mnie wzrusza		
4	Często mam wrażenie, że jestem ofiarą zbiegu okoliczności		
5	Zazwyczaj akceptuję innych ludzi, takimi, jakimi są, nawet jeżeli zdecydowanie różnią się ode mnie		
6	Wierzę, że cuda się zdarzają		
7	Cieszę się gdy mogę odpłacić „pięknym za nadobne” ludziom, którzy mnie skrzywdzili		
8	Gdy jestem na czymś skoncentrowany/a, często tracę poczucie czasu		
9	Często mam uczucie, że moje życie nie ma sensu i jest bez znaczenia		
10	Lubię przyczyniać się do rozwiązywania problemów w taki sposób, aby wszyscy byli zadowoleni		
11	Mógłbym prawdopodobnie osiągnąć więcej, ale nie widzę powodu by starać się bardziej niż jest to konieczne		
12	Często czuję się spięty/a i poddenerwowany/a w nowych sytuacjach, nawet wtedy, gdy inni uważają, że nie ma powodu do niepokoju		
13	Często działam kierując się tym, co czuję w danej chwili, nie zważając na to, jak postępowiałem/łam w przeszłości		
14	Zazwyczaj robię różne rzeczy po swojemu, nie ulegając życzeniom innych ludzi		
15	Często czuję taką bliskość z innymi ludźmi, jak by nic nas nie dzieliło		
16	Na ogół nie lubię ludzi, których poglądy różnią się od moich		
17	Moje spontaniczne reakcje wynikają najczęściej z dobrych nawyków, które sam/a w sobie wykształciłem/łam		
18	Nawet jeśli miałbym/łabym stracić zaufanie dobrych przyjaciół, to i tak zrobiłbym/łabym prawie wszystko, aby stać się osobą bogatą i sławną, jeżeli byłoby to tylko zgodne z prawem		
19	Jestem zwykle bardziej powściągliwy/a i opanowany/a niż inni ludzie		
20	Często nie kończę tego co zacząłem/ęłam robić, ponieważ czuję, że i tak mi się to nie uda		
21	Lubię dzielić się z przyjaciółmi moimi doświadczeniami i uczuciami, zamiast zatrzymywać je dla siebie		
22	Jestem mniej energiczny/a i szybciej męczę się niż inni ludzie		
23	Czasami ludziom zdaje się, że jestem roztargniony/a, ponieważ tak angażuję się w to co właśnie robię, że nie zwracam uwagi na nic innego		

Nr tw.	Twierdzenie	Prawda	Falsz
24	Rzadko mam pełną swobodę decydowania o tym, co chcę zrobić		
25	Zwykle zważam na uczucia innych ludzi tak samo, jak na swoje własne		
26	Wolałbym/łabym robić coś, co wiąże się z odrobiną ryzyka (np. jechać samochodem drogą z ostrymi zakrętami biegnącą nad przepaścią) niż spędzić kilka godzin spokojnie i beczynnianie		
27	Zwykle unikam spotkań z obcymi, ponieważ brak mi pewności siebie w towarzystwie ludzi, których nie znam		
28	Chciałbym/łabym by inni byli ze mnie zadowoleni tak bardzo, jak to możliwe		
29	Wolę stare „wypróbowane i dobre” metody postępowania, niż eksperymentowanie z „nowymi i ulepszonymi” sposobami		
30	Zwykle nie jestem w stanie załatwiać spraw w kolejności od najważniejszej do najmniej ważnej, gdyż brakuje mi czasu		
31	Często podejmuję działania, by chronić pewne gatunki zwierząt i roślin		
32	Chciałbym/łabym być sprytniejszy/a od innych		
33	Cierpienie moich wrogów sprawia mi przyjemność		
34	Staram się być dobrze zorganizowany/a i – jeżeli można - ustalać zasady postępowania dla innych ludzi		
35	Trudno jest mi skoncentrować się na czymś przez dłuższy czas, ponieważ różne rzeczy łatwo odwracają moją uwagę		
36	Systematyczne ćwiczenia wyrobiły we mnie dobre nawyki, silniejsze od przypadkowych okoliczności czy nacisków		
37	Zwykle jestem tak wytrwały/a, że kontynuuję pracę nawet wtedy, kiedy inni dawno już zrezygnowali		
38	Fascynuje mnie wiele rzeczy, których nie da się wytłumaczyć naukowo		
39	Mam wiele złych nawyków, które chciałbym/łabym przezwyciężyć		
40	Często oczekuję, że ktoś inny rozwiąże za mnie moje problemy		
41	Często wydaję za dużo pieniędzy i w efekcie brakuje mi gotówki lub popadam w długi		
42	Myślę, że w przyszłości będę mieć dużo szczęścia		
43	Nawet po lekkich chorobach lub osłabieniu spowodowanym stresem odzyskuję siły wolniej niż inni ludzie		
44	Gdybym miał/a pozostać samotny/a, nie miałbym/łabym nic przeciwko temu		
45	Kiedy odpoczywam, często doznaję zjawiska olśnienia		
46	Nie dbam o to, czy ludzie mnie lubią i czy lubią to, co robię		
47	Zwykle dążę do zaspokojenia własnych potrzeb, bo i tak nie można wszystkich zadowolić		
48	Denerwują mnie ludzie, którzy nie akceptują moich poglądów		

Nr tw.	Twierdzenie	Prawda	Falsz
49	Nie sędzę abym dobrze rozumiał/a innych ludzi		
50	Nie trzeba być nieuczciwym człowiekiem, by osiągnąć sukces w interesach		
51	Czasami czuję się tak zjednoczony/a z naturą, że wydaje mi się, iż wszystko co mnie otacza jest częścią jednego żyjącego organizmu		
52	Jestem lepszym słuchaczem niż mówcą		
53	Tracę panowanie nad sobą szybciej, niż większość ludzi		
54	Kiedy jestem w towarzystwie nieznanym mi osób, czuję się bardziej onieśmiałony/a niż inni ludzie		
55	Jestem bardziej uczuciowy/a niż inni ludzie		
56	Wydaje mi się, że posiadam „szósty zmysł”, który niekiedy pozwala mi przewidzieć co się wydarzy w przyszłości		
57	Gdy ktoś mnie skrzywdzi zwykle staram się odpłacić mu tym samym		
58	Moje zachowanie jest, w dużej mierze, spowodowane okolicznościami, które są niezależne ode mnie		
59	Każdego dnia staram się zrobić następny krok w kierunku realizacji własnych celów		
60	Często czuję, że chciałbym/łabym być silniejszy/a od innych		
61	Długo zastanawiam się zanim podejmę decyzję		
62	Pracuję więcej niż inni ludzie		
63	Ponieważ bardzo szybko męczę się, często potrzebuję drzemki lub dodatkowej przerwy by wypocząć		
64	Lubię pomagać innym		
65	Zazwyczaj jestem dobrej myśli, bez względu na przejściowe problemy, które muszę rozwiązać		
66	Nie lubię wydawać pieniędzy na przyjemności nawet wtedy, gdy zaoszczędziłem/łam sporą sumę		
67	W sytuacjach, w których inni ludzie czują fizyczne zagrożenie zwykle zachowuję zimną krew i nie odczuwam niebezpieczeństwa		
68	Wolę zatrzymywać własne problemy dla siebie		
69	Nie mam oporów przed rozmową o moich osobistych problemach również z ludźmi, których znam krótko albo powierzchownie		
70	Wolę przebywać w domu niż podróżować, czy poznawać nowe miejsca		
71	Nie sędzę, by mądre było pomaganie słabym ludziom, którzy sami nie potrafią sobie pomóc		
72	Nie potrafię pozbyć się wyrzutów sumienia, kiedy potraktuję kogoś niesprawiedliwie nawet wtedy, gdy ten ktoś zachował się tak samo w stosunku do mnie		
73	Ludzie często opowiadają mi o swoich uczuciach		
74	Często czuję, że chciałbym/łabym być wiecznie młody/a		
75	Strata bliskiego przyjaciela załamuje mnie bardziej niż większość ludzi		

Nr tw.	Twierdzenie	Prawda	Falsz
76	Czasem czuję się tak, jak gdybym bym był/a częścią czegoś bez granic, w czasie i przestrzeni		
77	Czasami czuję duchową więź z innymi ludźmi, której nie potrafię wyrazić słowami		
78	Staram się uważać na uczucia innych ludzi nawet, jeżeli w przeszłości byli oni niesprawiedliwi wobec mnie		
79	Podoba mi się, kiedy ludzie mogą robić to, na co mają ochotę i nie są ograniczani przez surowe zasady i przepisy		
80	Myślę, że czyłbym/łabym się pewnie w towarzystwie obcych ludzi nawet wtedy, gdyby wcześniej powiedziano mi, że są oni do mnie nieprzyjaźnie nastawieni		
81	Bardziej niż inni ludzie martwię się tym, że coś może mi się nie udać w przyszłości		
82	Zanim podejmę jakąś decyzję, zazwyczaj analizuję drobiazgowo wszystkie „za” i „przeciw”		
83	Myślę, że bycie człowiekiem życzliwym i wyrozumiałym w stosunku do innych ludzi jest ważniejsze, niż postępowanie w sposób praktyczny i racjonalny		
84	Często czuję się silnie związany/a ze wszystkim, co mnie otacza		
85	Często czuję, że chciałbym/łabym posiadać specjalną moc, tak jak Superman		
86	Inni ludzie mają zbyt dużą kontrolę nade mną		
87	Lubię dzielić się z innymi ludźmi tym, czego się nauczyłem/łam		
88	Doświadczenia religijne pozwoliły mi poznać sens życia		
89	Wiele uczę się od innych ludzi		
90	Systematyczne ćwiczenia sprawiły, że osiągam dobre wyniki w wielu dziedzinach		
91	Zazwyczaj udaje mi się sprawić by inni ludzie mi uwierzyli, nawet jeżeli to co mówię jest przesadzone albo nieprawdziwe		
92	By wrócić do sił po lekkich chorobach lub stresach, potrzebuję dużo spokoju, odpoczynku i troski ze strony innych		
93	Wiem, że w życiu obowiązują zasady, których nie można bezkarnie łamać		
94	Nie chcę być bogatszy/a niż inni		
95	Z chęcią zaryzykowałbym/łabym życie, by świat stał się lepszy		
96	Nawet kiedy długo nad czymś się zastanawiam, bardziej ufam swoim odczuciom niż logice		
97	Czasami miałem/łam uczucie, że moim życiem kieruje siła nadprzyrodzona, potężniejsza niż człowiek		
98	Cieszę się, kiedy mogę być złośliwy/a w stosunku do ludzi, którzy byli złośliwi w stosunku do mnie		

Nr tw.	Twierdzenie	Prawda	Falsz
99	Uchodzę za osobę, która jest bardzo praktyczna i nie działa pod wpływem emocji		
100	Kiedy z kimś rozmawiam nie mam problemu z uporządkowaniem swoich myśli		
101	Na nieoczekiwane wiadomości często reaguję tak gwałtownie, że robię lub mówię rzeczy, których później żałuję		
102	Bardzo poruszają mnie wzruszające apele (np. prośba o pomoc dla kalekiego dziecka)		
103	W stosunku do siebie jestem zazwyczaj bardziej wymagający/a niż inni ludzie, ponieważ chcę postępować najlepiej, jak to tylko możliwe		
104	Mam tak wiele wad, że nie bardzo siebie lubię		
105	Mam zbyt mało czasu, by szukać długofalowych rozwiązań własnych problemów		
106	Często nie umiem poradzić sobie z moimi problemami, ponieważ po prostu nie wiem co powinienem/nam zrobić		
107	Często żałuję, że nie mogę zatrzymać czasu		
108	Nie znoszę podejmować decyzji tylko na podstawie pierwszego wrażenia		
109	Wolę wydawać pieniądze niż je oszczędzać		
110	Czasami jestem skłonny/a naciągnąć nieco fakty by to, co opowiadam było bardziej zabawne, albo by zrobić komuś dowcip		
111	Kiedy w przyjaźni pojawiają się problemy robię wszystko by ją utrzymać		
112	Staram się szybko zapomnieć o zakłopotaniu czy upokorzeniu, które mnie spotkało		
113	Jest mi niezwykle trudno zmienić utarty sposób postępowania, ponieważ czuję się wtedy spięty/a, zmęczony/a lub niepewny/a		
114	Tylko argumenty natury praktycznej mogą mnie skłonić do zmiany utartych sposobów postępowania		
115	Potrzebuję pomocy ze strony innych ludzi, aby wykształcić dobre nawyki		
116	Uważam, że telepatia lub jasnowidzenie są rzeczywiście możliwe		
117	Chciałbym/łabym, aby otaczali mnie serdeczni i bliscy przyjaciele		
118	Często zdarza się, że powtarzam w kółko tę samą czynność nawet wtedy, kiedy długo nie mogę uzyskać pożądanego wyniku		
119	Nawet wtedy, kiedy inni ludzie dookoła mnie są pełni obaw jestem spokojny/a i bez troski/a		
120	Uważam, że smutne filmy i piosenki są nudne		
121	Okoliczności często zmuszają mnie do robienia czegoś wbrew mej woli		

Nr tw.	Twierdzenie	Prawda	Falsz
122	Trudno jest mi tolerować ludzi, którzy są inni niż ja		
123	Uważam, że większość zdarzeń uznawanych za cuda, to dzieło przypadku		
124	Wolę być uprzejmy/a wobec kogoś kto mnie zranił, niż mścić się na nim		
125	Często jestem tak zafascynowany/a tym co robię, że tracę poczucie rzeczywistości		
126	Nie sądzę, aby moje życie miało jakiś rzeczywisty cel		
127	Staram się współpracować z innymi tak bardzo, jak to tylko możliwe		
128	Jestem zadowolony/a z własnych osiągnięć i nie czuję potrzeby by coś ulepszać		
129	Często czuję się spięty/a i poddenerwowany/a w nowych sytuacjach, nawet wtedy, gdy inni nie dostrzegają żadnego niebezpieczeństwa		
130	Często zdaję się na mój instynkt, przeczucia lub intuicję, bez zastanawiania się nad szczegółami		
131	Ponieważ często nie robię tego, czego oczekują ode mnie inni ludzie, uchodzę za osobę niezależną		
132	Często czuję silny duchowy lub emocjonalny związek z wszystkimi ludźmi		
133	Potrafię polubić ludzi, którzy wyznają inne wartości niż ja		
134	Próbuję pracować tak mało, jak to możliwe nawet wtedy, gdy inni ludzie oczekują ode mnie więcej		
135	Dobre nawyki stały się moją „drugą naturą” i zwykle pojawiają się automatycznie i spontanicznie		
136	Nie przeszkadza mi to, że inni ludzie wiedzą więcej niż ja		
137	Zazwyczaj staram się spojrzeć na sprawy „oczami drugiego człowieka”, aby lepiej go zrozumieć		
138	Zasady takie jak sprawiedliwość i uczciwość odgrywają małą rolę w niektórych aspektach mojego życia		
139	Oszczędzanie pieniędzy przychodzi mi łatwiej niż innym ludziom		
140	Rzadko bywam zdenerwowany/a lub sfrustrowany/a - kiedy coś mi nie wychodzi po prostu zajmuję się czymś innym		
141	Zwykle nalegam aby działać w sposób uporządkowany, nawet wtedy, gdy inni uważają, że to niepotrzebne		
142	W większości sytuacji czuję się pewny/a siebie		
143	Ponieważ rzadko dzielę się z przyjaciółmi moimi uczuciami, trudno im je poznać		
144	Nie lubię zmieniać swego sposobu postępowania mimo, iż ludzie mówią mi, że istnieją nowe i lepsze metody		
145	Uważam, że niemądrze jest wierzyć w rzeczy, których nie można wytłumaczyć naukowo		
146	Lubię sobie wyobrażać, że moi wrogowie cierpią		
147	Mam więcej energii i męczę się wolniej niż inni ludzie		
148	We wszystkim co robię lubię zwracać uwagę na szczegóły		

Nr tw.	Twierdzenie	Prawda	Falsz
149	Często przerywam to co robię, ponieważ się niepokoję mimo, iż znajomi mówią mi, że wszystko pójdzie dobrze		
150	Często czuję, że chciałbym/łabym mieć więcej władzy niż inni		
151	Zwykle mogę swobodnie decydować o tym, co będę robić		
152	Często angażuję się w to, co robię do tego stopnia, że przez chwilę zapominam gdzie jestem		
153	Sądzę, że każdy członek zespołu rzadko otrzymuje należną mu część		
154	Wolałbym/łabym robić coś ryzykownego (np. wspinać się w górach lub skakać ze spadochronem) niż spędzać czas spokojnie i beczynnie		
155	Często wydaję zbyt dużo pieniędzy pod wpływem impulsu i trudno mi coś zaoszczędzić (nawet na specjalne wydatki takie, jak np. wakacje)		
156	Nie zbaczam z obranej drogi, by przypodobać się innym ludziom		
157	Nie czuję się onieśmielony/a w obecności nieznajomych		
158	Często ustępuję moim przyjaciołom		
159	Przez większość czasu robię rzeczy konieczne, choć nie najważniejsze z mojego punktu widzenia		
160	Myślę, że religijne czy etyczne zasady dotyczące tego co dobre i złe, nie powinny istotnie wpływać na decyzje dotyczące interesów		
161	Zwykle staram się nie brać pod uwagę własnej oceny sytuacji, bym mógł/a lepiej zrozumieć to, czego doświadczają inni ludzie		
162	Wiele moich nawyków utrudnia mi osiągnięcie wartościowych celów		
163	Jestem skłonny/a poświęcić wiele, aby uczynić świat lepszym - np. próbując zapobiec wojnie, nędzy czy niesprawiedliwości		
164	Nigdy nie martwię się tym, że w przyszłości może zdarzyć się coś okropnego		
165	Prawie nigdy nie podniecam się do tego stopnia, by tracić panowanie nad sobą		
166	Często rezygnuję z jakiegoś zajęcia, jeżeli zabiera mi ono więcej czasu niż początkowo sądziłem/łam		
167	Wolę sam/a rozpocząć rozmowę, niż czekać aż ktoś inny odezwie się do mnie pierwszy		
168	Zwykle szybko wybaczam temu, kto mnie źle potraktował		
169	To, co robię w dużej mierze zależy od okoliczności będących poza moją kontrolą		
170	Muszę często zmieniać własne decyzje, ponieważ podejmuję je pod wpływem złego „wyczucia” lub fałszywego pierwszego wrażenia		
171	Najchętniej czekam, aby ktoś inny przejął inicjatywę i doprowadził sprawę do końca.		

Nr tw.	Twierdzenie	Prawda	Falsz
172	Zazwyczaj szanuję opinie innych		
173	Miałem/łam doświadczenia, które jasno określiły moje życie i sprawiły, że jestem zadowolony/a i szczęśliwy/a		
174	Kupowanie sobie różnych rzeczy sprawia mi przyjemność		
175	Uważam, że osobiście doświadczyłem/łam telepatii, jasnowidzenia lub czegoś podobnego		
176	Mam wrażenie, że mój mózg nie funkcjonuje prawidłowo		
177	W swoim zachowaniu kieruję się celami, które sam/a sobie obrałem/łam		
178	Uważam, że głupotą jest przyczynianie się do sukcesów innych ludzi		
179	Często żałuję, że nie mogę żyć wiecznie		
180	Zazwyczaj staram się zachowywać chłód i utrzymywać dystans w stosunku do innych ludzi		
181	Na smutnym filmie płaczę częściej niż inni		
182	Po lekkich chorobach lub osłabieniu spowodowanym stresem odzyskuję siły szybciej niż inni ludzie		
183	Często łamię zasady i normy kiedy sądzę, że można się bez nich obejść		
184	Muszę jeszcze wiele pracować nad sobą, zanim będę mógł/mogła zaufać sobie i zdołam się oprzeć różnym pokusom		
185	Chciałbym/łabym, aby inni ludzie nie mówili tak dużo		
186	Każdy powinien być traktowany z godnością i szacunkiem, nawet jeśli wydaje się mało ważnym albo złym człowiekiem		
187	Staram się szybko podejmować decyzje, aby jak najszybciej zrobić to co mam do zrobienia		
188	Zwykle we wszystkim co robię szczęście mnie nie opuszcza		
189	Jestem pewien/pewna, że bez trudu przyszłoby mi robienie rzeczy, które inni uważają za niebezpieczne (np. szybka jazda samochodem na śliskiej lub oblodzonej nawierzchni)		
190	Nie widzę powodu by kontynuować pracę, gdy nie ma dużej szansy na osiągnięcie sukcesu		
191	Lubię szukać nowych sposobów działania		
192	Oszczędzanie pieniędzy sprawia mi większą satysfakcję, niż wydawanie ich na przyjemności		
193	Prawa jednostki są ważniejsze niż potrzeby grupy		
194	Miałem/łam osobiste doświadczenia, w których czułem/łam kontakt z boską, cudowną i duchową siłą		
195	Przeżyłem/łam momenty wielkiej radości, w których nagle doświadczyłem/łam czystego, głębokiego poczucia jedności ze wszystkim co istnieje		
196	Dobre nawyki powodują, że jest mi łatwiej postępować tak, jak chcę		
197	Wydaje mi się, że większość ludzi jest bardziej zaradna niż ja		
198	Za moje problemy często winię okoliczności oraz innych ludzi		

Nr tw.	Twierdzenie	Prawda	Falsz
199	Pomaganie innym sprawia mi przyjemność, nawet jeżeli zostałem/łam przez nich źle potraktowany/a		
200	Często czuję się częścią duchowej siły, od której zależy wszelkie życie		
201	Nawet kiedy jestem wśród przyjaciół, wolę nie otwierać się za bardzo		
202	Zazwyczaj jestem aktywny/a przez cały dzień i nie muszę się do tego specjalnie zmuszać		
203	Przed podjęciem decyzji zwykle analizuję drobiazgowo wszystkie fakty nawet wtedy, gdy ktoś mnie pogania		
204	Gdy zostanę przyłapany/a na robieniu czegoś złego, nie bardzo umiem się z tego wytłumaczyć		
205	Jestem większym perfekcjonistą niż inni ludzie		
206	To, czy coś jest dobre czy złe, zależy tylko od punktu widzenia		
207	Uważam, że moje spontaniczne reakcje pozostają w zgodzie z tym, co jest dla mnie ważne i z tym, co chcę osiągnąć		
208	Uważam, że całe życie zależne jest od jakiegoś duchowego porządku lub siły, której nie można do końca wytłumaczyć		
209	Sądzę, że będę czuć się pewnie w towarzystwie nieznanym ludzi, nawet jeżeli dowiem się, że są oni na mnie źli		
210	Ludzie chętnie przychodzą do mnie po pomoc, współczucie i zrozumienie		
211	Trudniej niż innych ludzi przekonać mnie do nowych pomysłów i działań		
212	Trudno mi skłamać, nawet jeżeli wiąże się to z zaoszczędzeniem komuś przykrości		
213	Są ludzie, których nie lubię		
214	Nie chcę być bardziej podziwiany/a niż inni		
215	Często kiedy patrzę na zwyczajną rzecz mam wrażenie, że dzieje się coś niezwykłego - mam uczucie, że widzę ją po raz pierwszy		
216	Większość ludzi, których znam dba tylko o własny interes i nie zwraca uwagi na to, czy komuś szkodzi		
217	Zazwyczaj jestem spięty/a i zdenerwowany/a, kiedy muszę zrobić coś nowego i nieznanego		
218	Często pracuję aż do wyczerpania organizmu, czy też próbuję zrobić więcej niż naprawdę mogę		
219	Niektórzy uważają, że jestem zbyt skąpy/a albo chciwy/a		
220	Doniesienia o mistycznych przeżyciach są najprawdopodobniej tylko pobożnym życzeniem		
221	Mam zbyt słabą wolę by zwalczyć silne pokusy, nawet jeżeli wiem, że później będę cierpieć		
222	Nie lubię patrzeć na cudze cierpienie		
223	Wiem, co chcę robić w życiu		

Nr tw.	Twierdzenie	Prawda	Falsz
224	Często zastanawiam się nad tym, czy to co robię jest dobre, czy złe		
225	Często coś mi się nie udaje, jeżeli nie jestem bardzo ostrożny/a		
226	Kiedy jestem załamany/a, zazwyczaj czuję się lepiej w otoczeniu przyjaciół niż w samotności		
227	Nie sądzę, aby można było dzielić uczucia z kimś, kto nie ma podobnych przeżyć		
228	Ludziom często wydaje się że żyję w innym świecie, ponieważ nie dostrzegam tego co się dzieje wokół mnie		
229	Chciałbym/łabym wyglądać lepiej od innych		
230	Często kłamałem/łam w tym kwestionariuszu		
231	Zazwyczaj unikam sytuacji, w których mógłbym/łabym spotkać nieznanymi ludźmi, nawet gdyby zapewniano mnie, że będą oni do mnie przyjaźnie nastawieni		
232	Widok kwiatów kwitnących wiosną, sprawia mi taką samą przyjemność, jak spotkanie ze starym przyjacielem		
233	Zazwyczaj trudne sytuacje są dla mnie wyzwaniem albo szansą		
234	Ludzie, którzy mają ze mną do czynienia, muszą nauczyć się postępować tak, jak ja		
235	Nieuczciwość nie popłaca tylko wtedy, kiedy zostanie się przyłapanym na gorącym uczynku		
236	Mam większy zasób energii niż inni ludzie, nawet po drobnych dolegliwościach albo stresie		
237	Czytam cały dokument zanim cokolwiek podpiszę		
238	Kiedy nie dzieje się nic nowego zazwyczaj zaczynam szukać czegoś, co jest podniecające		
239	Czasami się denerwuję		
240	Od czasu do czasu mówię o ludziach za ich plecami		

ANEKS 2

WYBRANE TEKSTY DOTYCZĄCE WYKORZYSTANIA KWESTIONARIUSZA TCI W GRUPIE OSÓB UZALEŻNIONYCH OD NARKOTYKÓW